

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:
Tartu, Maarjamõisa 44, tel. 12-56.

Talitus:
Tartu, Lutsu 10, tel. 10-48

Eestikeelsed märkmed kahes dominiiklaste kloostri raamatus Tallinnas.

Juba enne on toonitatud dominiiklaste ehk jutlustajate vendade ordu tähtsust eesti rahva vaimulikul teenimisel keskajal. Mungad pidasid eestlastele kõige raskemais tingimustes, tihti ka kantavate altarite ees, jutlust ja missat, võtsid pihile, ristisid sündinud lapsi ja jagasid surijaile armulauda. Nimelt ei pääsenud üksikute kohtade liiga suure kauguse tõttu kihelkonnakirikust sagedasti õpetaja ise igale poole ega võtnud enamasti vaevakski minna kaugematesse küladesse. Just siia tulid jutlustajate ordu vennad. Nendel on kahtlemata suured teened ristiusu süvendamisel eesti maarahva hulgas.¹

Aastal 1246 uuesti asutatud jutlustajate vendade klooster Tallinnas Vene tänaval oli eeskätt linnaklooster ja määratud Tallinna elanikkonnale. Püha-Katariinale pühendatud kloostrikirikus, mis oli ruumilt Tallinna suurim kirik ja mis võis mahutada kõige rohkem usklikke², peeti jumalateenistust eesti kui ka saksa soost elanikkudele. Nii näiteks keelas Tallinna raad 1524 munkadel kirikus eestikeelse jut-

¹ Vrd. L. Arbusow, Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland, lk. 72 jj. Liv-, Est- und Kurland. Urkundenbuch 2. Abt., 3 Bd., № 949.

² E. Kühnert, Das Dominikanerkloster zu Reval, Beiträge zur Kunde Estlands XII, lk. 13.

lustamise, sest et nad olid uut luteri õpetust pilganud¹. Kuid munkade tegevusala ulatus kaugele üle linnapiiride maale. Kõrvale jättes seda, et dominiiklased ise sagedasti olid maakirikutes õpetajateks (nagu näiteks ladina-alamsaksakeelse sõnastiku autor, preester Merten 1454. a.² Türis ja 1524. a. preester Hermannus Vette Jõelähtmes), käisid mungad ka Tallinnast maal, isegi Läänemaal, jutlustades ja kerjates. Pole ime, et paljusid talupoegi lihtsad mungad hoopis enam enese poole tõmbasid kui teised, rohkem här- raslikud maavaimulikud. Üksikud talupojad lasksid kloostrikirikus hingepalvet pidada oma surnud sugulaste eest, teised jälle palusid omale kloostrijuures matusepaika. Tallinna linnaarhiivis säilinud kloostrülema (priori) arvepidamises aastast 1524 tuleb sagedasti ette punkt: „pro sepultura cuiusdam rustici — 5 marcas“ (kellegi talupoja matmise eest — 5 riia marka)³.

Niisugustes oludes oli endastmõistetav, et mungad erilist rõhku panid maakeele oskusele; moodustas ju rahvale jutlustamine just dominiiklaste peaülesande. Tunnistusena munkade hoolitsemisest alamsaksa keele eest, mis sellal siin üldiselt tarvitusel oli, on ülal juba mainitud ladina-alamsaksakeelne sõnastik aastast 1454. Mis puutub eesti keelde, siis võis küll oletada, et kloostris oli olemas mitut liiki eestikeelseid ülestähendisi juhtnõõrideks kirikuõpetajatele maal ja rändavatele kerjasmunkadele. Kuid meil pole olnud ühtki otsest tunnistust selle kohta.

Tallinna linnaarhiivis alalhoitavate kloostriraamatukogu jäänuste süstemaatsel läbivaatamisel õnnestus mul leida kahe vana hälltrüki (inkunaabli) lõpul eestikeelseid märkmeid, mis annavad tunnistust sellest, et igatahes juba 15. sajandi lõpul on tehtud ülestähendisi eesti keeles.

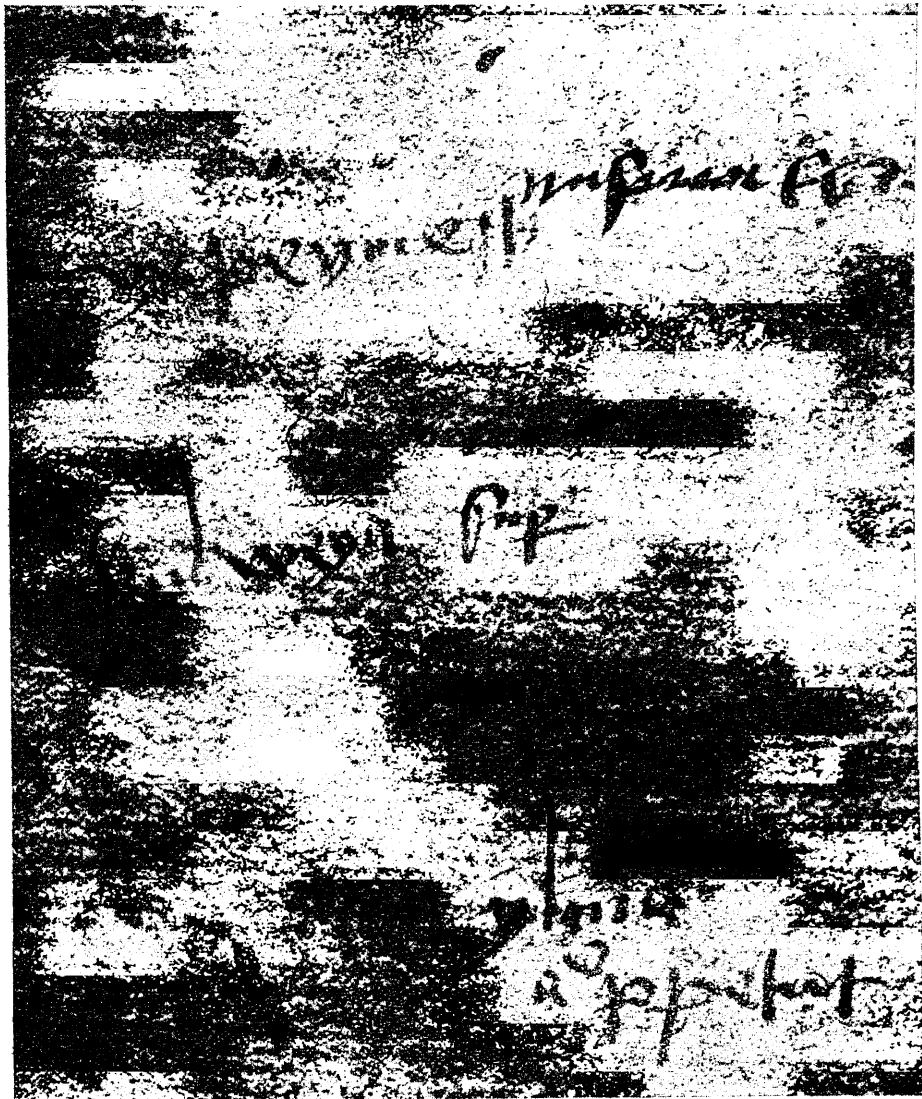
Nimelt on jutt kõigepealt Tallinna linnaarhiivi hälltrükist nr. 8, Johannes Contractus'e raamatust: „Sermones de tempore et sanctis per totum annum“ (ajakohased jutlused pühadest ja pühakutest kogu aastaks), mis trükitud Kölnis

¹ Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands IV, lk. 69.

² Tallinna linna arhiivi kataloog, uus väljaanne, lk. 9 ja 233.

³ Tallinna linnaarhiiv B. k. 3.

raamatutrükkija Johannes Koelhof Vanema juures 15. sajandi lõpu paiku. Raamatu ilmumise täpne aasta pole

Umb. a. 1490. Suurendatud kahekordselt.

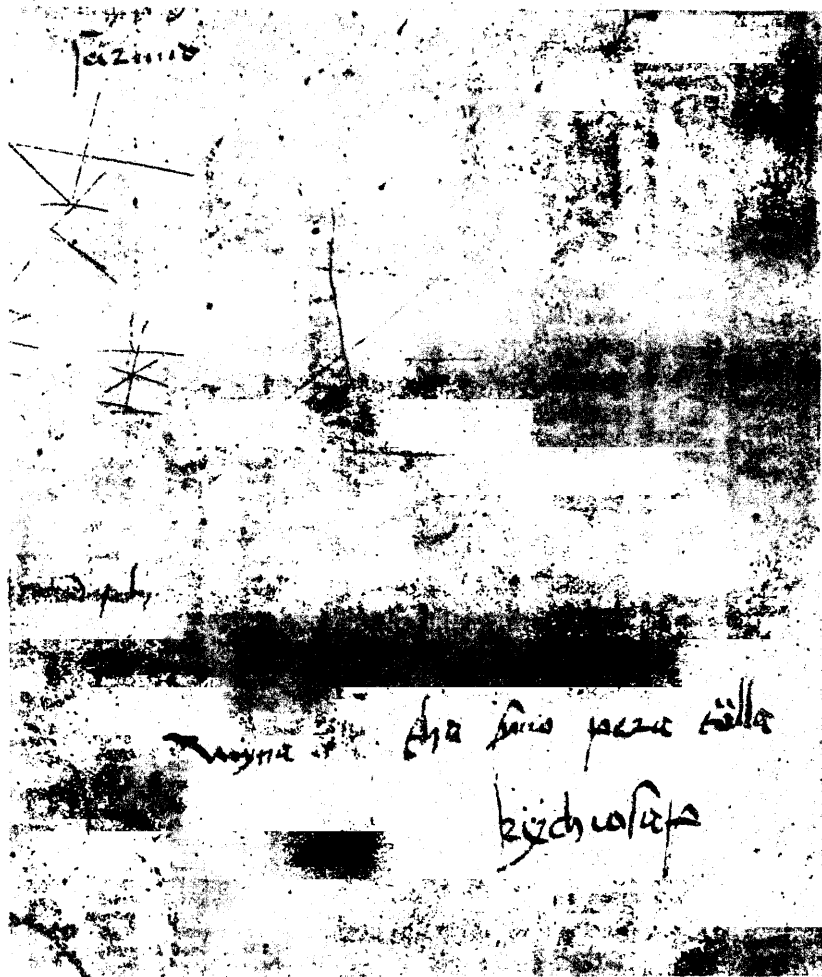
kahjuks teada (vrd. Tallinna linnaarhiivi kataloogi uut väljaannet, lk. 12). Viimasel, valgel leheküljel raamatus, mis

kõidetud nahaga kaetud puukaantesse ja varustatud raudahelaga, leiduvad märkmed, mis tehtud, käekirja järele otsustades, kahe isiku poolt. Üks neist (vt. lk. 91), nähtavasti hilisem (umbes a. 1500), kirjutab alamsaksa ja ladina keeles üleval: unferen tw . . . , allpool: super. Teine, vanem käsi umb. 1490 kirjutab eesti keeles: v̄rpev̄ue, millele järgnevad kaks konksu, mis arvatavasti mõeldud kaunistusena või mõttekriipsudena, siis: kulmeya, edasi, alamal: ylma ja appetut. Kui me kokku võtame need katkendid, siis paistab, nagu oleks kirjutaja tahtnud enesele üles märkida üksikud sõnad jutluseks tähendamissõna üle külvajast (Matteuse ev. XIII, 3, Markuse ev. IV, 3, Luuka ev. VIII, 5). „Ükspäev“ on igatahes jutu algus, „külvaja“ peateema ja „ilma“ kui ka „õpetud“ sõnad järelausest, millele tähendamissõna seletus pidi viima. Kuid nähtavasti on meil siin tegemist mitte otsese tõlke katsega piiblist, vaid ainult edasijutustusega. Keeleliselt kõige huvitavam nende viie sõna juures on eeskätt õ märkimine ä-ga sõnas appetut.

Hälltrükk nr. 7 b (vt. lk. 93) sisaldab samuti lõpus mõned eestikeelsed sõnad. See on 1485. a. Strassburgis ilmunud teos: „Postilla Guillermi super epistolas et euangelia de tempore et sanctis et pro defunctis“ (Pariisi Wilhelmi postilla epistlitest, evangeeliumidest ajakohaselt pühakutepäevade järele ja surnute jaoks). Valge paberiga ülekleebitud kaanele on umbes a. 1510 kuuluv käsi kirjutatud: kõige kõrgemale: furnub, siis järgneb lause: Myna tha syno pera tulla¹ ja selle all seisab viimaks sõna: t̄ychw̄fap. Teised märkmed samal leheküljel on ladinakeelsed, tehtud teise käe poolt ja on tähtsuseta. Mis puutub märkmete tähendusse, siis on see kätte juhutatud kõige ülemal kirjutatud sõnaga furnub, mis seda tõenäolisem, et just raamatu lõpposa sisaldab salme matusteks. Lause: „Mina ta-ha(n) sinu per(r)a tulla“ on nähtavasti troostikõne algus

¹ Sõna „Myna“ järele on midagi kustutatud, on märgatav veel täht th, mis nähtavasti järgneva sõna „tha“ algustähed. Sõna tulla on esiteks kirjutatud „tolla“, siis on aga o asemele u paigutatud. Vt. faksimilet.

mahajäänud surnu omastele, olgugi et mul sarnast piibli-
 salmi pole korda läinud leida. Viimane sõna: „kuisab“
 tähendab üldist vaimulikku teemat kuradi kiusamisest.

Umb. a. 1510. Suurendatud ligi poolteisekordselt.

Samasse hälltrükki (vt. lk. 94) on veel kolmas käsi, mis ühte
 aega peaks kuuluma eelmisega, kirjutanud kolm sõna
 vähe kõrgemale kohast, kus raamatu lõpus nimeta-
 takse trükiaasta ja koht. Seal seisab: dorrist ech feef,

beret et licet mihi vero Deo pmiracū duc?
ab hōē habear vitā etnā. **Ps.** si p̄sueret.
q̄d ē infallibilis vez in p̄destinatis de q̄bus
ps̄s Bloq̄i. **Et** ego resuscitabo eū in nouis
simo die. **quo** ad corp⁹ pr̄sim⁹ gaudeat in
corpore et anima.

S.
Ps̄s

Asosilla super euā

gelia dominicalia. et super euangē
lia de sanctis p̄m̄ ienlus litteralem
collecta. **Explicit.** **Impressa** argen
tina anno Domini **MDL**

kusjuures *borrist* ja *ech* on teineteisest lahutatud haagikujulise joonega. Sõnade tähendus ei ole algul päris selge. Arvatavasti tähendavad nad: „torist ehk sääsk“. *Toristi*'t tunneb Wiedemann ainult tähenduses 'Weissspecht, Baumhacker, Specht, Blauspecht' kuna *torisema* ja *toristama* tema teades suuremate putukate häälitsemise kohta tarvitatakse. Võimalik, et mõnes Vana-Tallinna eesti murdes sääse jaoks nimetust *toristi* tarvitati, mis asjaolu põhjustas kirjutajat eestikeelse sõna seletusena sarnase märkuse raamatusse kritseldama. Siiski jääb nende sõnade ühendus raamatu vaimuliku sisu või piibliga selgitamata.

Nende väheste eestikeelsete katkendite — kokku kõigest ainult 15 erisõna — ligikaudne ajaline määramine ei sünnita suuremaid raskusi. Terminus a quo on antud raamatute trükiaastas, esimesel juhtumil (rmt. nr. 8) arvatavasti 15. sajandi 80-date aastate näol ja teisel juhtumil (rmt. nr. 7) aasta 1485 näol. Terminus usque ad quem on a. 1525 (12. jaanuar), millal Tallinna raad dominiiklaste kloostrikiinni pani ja mungad Tallinnast välja saatis. Varsti selle järele läksid kloostriraamatukogu raamatud rae omanduseks ja jäid linnaarhiivi. Selle 40 aasta pikkuse aja (1485—1525) jooksul, ongi märkmed tehtud, käekirja järele otsustades, nagu ülal juba tähendatud, ühel juhtumil arvatavasti 1490 ja teisel juhtumil umbes 1510. a. paiku. Veelgi ligem ajaline määrang pole enam võimalik.

Märkmete autoriteks on kahtlemata kolm dominiiklast — munka, kellele kohuseks oli tehtud eesti keeles jutlustada. Vastandina teistele kloostritele Vana-Liivimaa pinnal, mis aegamööda muutusid vanadekodudeks ja hoolekande-asutisteks aadli- ja kodanikusoost saksa perekondadele ja seisuslikus suhtes teistest kindlasti eraldusid, olid kerjusmunkade kloostrid avatud ka elanikkonna alamatele kihtidele ja isegi maa päriselanikkudele. Nii oli kindlasti ka Tallinna dominiiklaste kloostriki elanikkude hulgas palju munki, kes pärit eestlaste keskel. Meile on tuntud kloostriki ülem — prior Henricus Karwel, nähtavasti Püha-Vaimu kiriku preestri Lüdeke Carwel'i vend, kelle arvatav isa oli Tallinna rätsep Claus Karwelen ja vanaisa Hinko Karwe-

leyne, s. t. Karvelane, isik, kes oli pärit Karla külast Tallinna ligidal¹. Edasi tuleb ette a. 1471 üks dominiiklane, preester Jacobus Kottekyn, Hans Kotke ehk Kotken'i (s. t. Kotka) poeg, siis 1495. a. paiku munk Kankes (õigem viististi küll Kaukes), kes oma nimede järele eestlased peaksid olema². Säärastes oludes pole isegi võimata, et ääremärkused pärit on eesti soost munkadelt, kes oskasid ladina keelt ja trükitud raamatutest ammutasid aineid oma eesti-keelseteks jutlusteks kloostrikirikus.

Kuigi kõnesolevad katkendid on väikesed, siiski on nad iseloomustavad ühe ajajärgu kohta Tallinna eesti soost elanikkonna elus. 15. sajandi teine pool annab linnale maalt suure juurdevoolu. Tekivad erilised eesti tsunftid — nõndanimetatud pistelmaakrite (vrd. Beiträge zur Kunde Estlands XIII, A. Plästerer'i kirjutis), ollekandjate (vt. Ajalooline Ajakiri 1926, nr. 3), kivimurdjate, voorimeeste jne. omad, kellele sellal õitsele lõõnud linna hea seisukord küllaldaselt teenistust andis. Ühenduses sellega seisab eesti rahva suurenenu huvi katoliku kiriku vastu, nagu seda võib näiteks tõendada Keila kihelkonna kohta aastail 1472—1499 (vt. Keila kirikuvõõrmündrite arveraamatut, Tallinna 1926, lk. XXII). Tallinna kirikute juurde asutati n. n. mitesaksa jutlustajate kohad (undeutsche Predigtstühle), Niguliste kiriku juurde juba 1476³ ja 15. sajandil ka Oleviste ja Püha-Vaimu kiriku juurde. Nende jutlustajate kohtadele määratud vaimulikkude mureks oli ristiusu õpetuse süvendamine eestlaste hulgas. Sellepärast on väga iseloomustav, et just sellel ajal on tehtud eelmainitud eestikeelsed märkused ladinakeelsetesse trükitud raamatutesse.

Seega on meil juba 15. s. lõpult ja 16. s. algult — ehk küll väga kasin — tõendus eesti keele kohta, mis aga siiski eesti kirjakeele vanadust tõstab 20—30 aasta võrra. Koos aa. 1524—28 kirjutatud Kullamaa palvetega annavad need kat-

¹ Vrd. sellega nimetusi „Vurelein“, „Reppeleyne“ jne. Tallinna esimestes turberaamatutes, Tallinna linnaarhiivi väljaanded nr. 4, lk. XXIX.

² Nende kohta vt. Arbusow, Livlands Geistlichkeit ja Revaler Stadtbücher III, Tallinnas 1892.

³ Tallinna linna arhiiv B. k. 2.

kendid ainsaid tõendusi eestikeelsest jumalateenistusest varemalt katoliku ajal.

P. Johansen.

Ühe feminiinse lõpptunnuse kujunemisest eestis.

Väljaandes „Keelekultuur I“ (Tartu 1928—9) on prof. J. Mägiste valgustanud neid morfoloogilisi vahendeid, millega läänemeresoome keeltes tähistatakse noomeneil feminiinsuse mõistet („Naissugu tuletlõpu järgi läänemeresoome keelis“, lk. 22—39): *-(i)kkoj* (vrd. e. *noorik*, *rootsik*, *kaasik*), *-tar*, *-tär* (vrd. sm. *ruhtinatar*)¹; vadj. *-(n)nā* < *najñ*, germaani keeltest hilisemal ajal laenatud *-(n)na* (vrd. e. *õpetajanna*, *prelna*, sm. *kreivinna*)², rootsist saadud *-ska* (vrd. sm. *rehtooriska*), *-ss* (vrd. e. *printsess*, Tuglasel *negress*), *-hha* (vrd. karj. *Petrihha*) jne. Neile lisaks³ oleks allakirju-

¹ Suffiks *-tar* ~ *-tär* puhul on autoril eesti rahvakeelne esindus jäänud silmapaari vahele. Kahtlemata kuulub siia Wied. Wb. *aiätär* g. *aiätari* (d) *ai* g. *äio* [d] = *aiatar*, in der jetzigen Vorstellung = kuradi emä, juuda tütar, Röp *vana äijätär om!* (öeldakse kiusliku, jonnaka naise ja vist isegi mehe kohta). Sõna tüve puhul vrd. Wied. *ai teda teed* 'Weiss der Teufel', *aijo, airole!* 'geh zum Henker', *äio kaih!* *äio mure!* 'tut nichts, schadet nichts, hat nichts zu sagen', setu (Obinitsa) *äijõ mureh, jõvvaas tüt tūd ar' teltä* 'kahju (pahameel) on, et ei jõua seda tööd ära teha'. Hupel'il ja Wiedemann'il esinev *aijatar hain* 'Apostemkraut' d. [eL], *aiatar-hein* 'Ackerscabiöse (scabiosa arvensis L.)' on oma *-tari* pooldest nähtavasti kuidagi ühenduses sõnaga *tera* (vrd. *aiaterad* = *äiestud* = *aiakad* = *eiakad* jne. 'Kornrade (Githago Segetum Desf.)'. Ja eesti kirjakeeles on see suffiks olnud XIX sajandil märgatavalt produktiivsem kui seda J. Mg. esitab. Nii näit. tarvitab L. Suburg 'sõbranna' asemel harilikult ikka *sõbrataar* (vt. Maarja ja Eeva, lk. 4, 11 jm.). Ka Wiedemanni sõnaraamat⁽²⁾ tunneb *sõbratar* g. *sõbratari* = *sõberina*.

² Feminiinse suffiksi hädavajalikkus kirjakeeles ilmneb kujukalt *A n n a H a a v a* katses tarvitusele võtta liide *-na* ka personaalpronoomenil *ta : tana* 'sie, elle' (Andersen'i muinasjutud I, Tartus 1913, Grillparzer'i „Unenägu-elu“ 1913). Vt. selle kohta M. J. Eisen'i märkust ja *A h a a v a* vastuväidet EKirj. 1914, lk. 16, 160—1 ja Cato arvustust Post. 1914, nr. 24. Familiaarsemas stiilis on ühiskeskes ja kirjakeeles samas tähenduses tarvitatud ka *tema k e n e*.

³ Kõnelemata venest laenatud feminiinvormide tüübist *kursistka*, *gimnasistka*, *stenografistka* jne.

tanul esitada feminiinne suffiks, mis eestis on alles kujunemise ja levinemise algastmeil, tarvitusel nähtavasti ainult kolmes sõnas.

1. Praeguses ühiskeeles ja päris sagedasti ka kirjakeeles tarvitatakse sõna *abikaas* abielu meespoole ('der Gatte, le mari') ja *abikaasa* naispoole ('die Gattin, die Ehegattin') tähenduses: *See härra on selle daami abikaas; see daam on selle härra abikaasa. Paula, tema abikaasa* (Vilde, Tab. ime, lk. 5), (*Praost*): *Kui mu abikaasa ei tule — lähen heameelega* (Metsanurk, Looming 1929, lk. 847)¹. Ses sõnas sugude vahel vahetegemine näikse tagasi ulatuvat juba vanematesse aegadesse (XVIII saj.), kuigi meie grammatikud ja keelekorraldajad pole iialgi soovinud seda normiks tunnistada. A. Thor Helle, KANf.: *abbifaşa* 'die Gehülfin'. Hupel, Ehstn. Sprl. I: *abbifaas*, a. r. [= eP], *abbifaşa* r. [= eP] d. [= eL] 'der Ehegatte, die Gattin'. Wied. Wb. I: *kaasa* g. *kaasa* = *kaas* g. *kaasa* 'Genosse, Gefährte, Gatte, Gattin', *abikaasa* 'Ehegatte'. „E. k. õigek.-sõnaraamatus“ (1918) puuduvad sõnad 'abikaas' ja 'abikaasa', kuid esineb *kaasa* g. *kaasa* p. *kaasat*. ÕS II esitab *abikaasa* ja *kaasa* (kuna 'abikaas' puudub). Kuju *kaasa* oma ä-ga on vististi seletatav samuti nagu *läila*, *kehva*, *lahja*, *kahju*, *vahva*, *valju* jt., s. o. oblikvakäänete tüve üldistumisega nimetavasse (mõnedes sõnades — *vahva*, *valju* — aga siirdumisega tüüpidesse *põrgu*, *aasta*). Tarvitades *abikaas* maskuliinse ja *abikaasa* feminiinse substantiivina on meie ühis- ja kirja-keel ära kasutanud eri murdealadelt põlvnevad kujud *kaas* ja *kaasa*.

2. Ühiskeeles, eriti Tallinnas ja Tartus võib kuulda *kokk* g. *koka* 'Koch' sõna feminiinse vastena, naiskoka ('Köchin') nimetusena sõna *koka* (*koikka*). Mäletan seda kuulnud olevat Tallinnas ja maal mõisade teenijaskondade keeles juba ligikaudu 30 aasta eest. Meie sõnastikud seda keelendit ei tunne, ka kirjakeeles pole allakirjutanu seda silmanud.

¹ Alati seda vahetegu muidugi ei esine: (Sander esitleb): *Herra Piibeleht — minu abikaas — minu äi, herra Westmann* (Vilde, Pisuh. lk. 84).

3. Õige harva on võimalust olnud kuulda Tallinnas ja Tartus, eriti naisseltskonnas, sõnakuju *sõbra* (*sõbrà*) tähenduses 'sõbranna, Freundin'.

Tekib nüüd küsimus, kust on saadud selle parajasti idanemisel ja võrsumiselgi oleva feminiinmorfeemi seeme?

Indo-euroopa keelkonnas eksisteerib teatavasti juba i.-eur. algkeelest põlvnev naissoo tunnus *-*a* (ning *-*ya*), kuid üksnes adjektiividel. Praeguses vene keeles esineb peale adjektiivide (*стара, молода, хороша* jne.) ka substantiividel *a*-suffiksit (*друг — подруга, супруг — супруга, лис — лиса, ворон — ворона, он — она* jne.), selle ulatus on aga liiga piiratud selleks, et selle mõju eestisse võiks arvesse tulla ainuliselt.

Eestis endas aga leidub rida sõnu, nimelt naissoo vanemaid ristinimesid, mille tunnuslikuks jooneks on nende lõppvokaal *a*: *Anna, Eeva, Vig ihvà, Muh isà, Khn jànà, Juula, Kafa, Kreetà* (VNg *krietta*), *Leena, Liina, Liisa, Lota* (Hel), *Maarja, Miina, Noora* (Amb), *Riina, Saara, Tiina, Triina, Truuta* jt., kõnelemata kõige uuemat kihti naisnimedest nagu *Ella, Friida* jm.

Algsuurest kaasatoodud pärandusena on eestis esinenud esialgu küll ainult kaks feminiinsust märkivat tunnust *-tar* ja *-ik* (< *ikkoj*), mis aga peagi on saanud mõnedel põhjustel improduktiivseks (viimase puhul on see seletatav muidugi *-ik* suffiksi muude tähendusvarjundite rohke arvuga). Uute ja väga tihedate-lähedate kokkupuutumiste tõttu indo-euroopa keeltega (saksa, rootsi, vene), milles võimalusi leidub — ja mitmesuguseidki — naissugu vormiliselt eraldada meessoost, on tekkinud ja kujunenud ka eesti mõtlemisviisis enam ja enam tarvet isikute üldnimetustel sugsid eraldada ka keeles. See tung teatavat sisulist kujutlust ka keeles väljendada on eestis avaldunud, nagu ülal nägime, mitmelgi teel (*lauljanna, negress, kursistka, tana, temake*). Kõige omapärasemal viisil on see tarvidus aga lahenemas, olgugi kitsais piirides, ristinimede lõppvokaali tunnuseks eraldamisega (n. n. sekretsiooni teel) — kuna see *a* kõnelejaskonna keelelises alateadvuses pikapeale hakkas assotsieeruma naissooga — ja vististi ka vene keele teataval

toetusel, kusjuures *abikaasa* ja *sõbra* puhul kasutamisele on tulnud murretes laialt juba esinevad kujud *kāsà* ja *sõbrà*.

A. Saareste.

Uderna.

Kuna meil saksa keeles mõnigi *-ern* lõpuline kohanimi leidub, nagu Audern, Fennern, Uddern, esineb eesti keeles see lõpp ainult Uderna nimes. Eestikeelne nimi on siin kõlaltselt saksakeelsega peaaegu identne. Tekib küsimus, kas on eestlased sakslastelt nime laenanud, sest nimi ei kuulu küllalt eestiliselt.

Vist esimest korda esineb Uderna nimi Tartu piiskopp Bartolomeus'e poolt Dietrich Tiesenhausen'ile 8. aprillil 1449 antud kirjas, milles „Lutke Udernal'i“ (= Väike Udernali) küla nimetatakse. (Stryk, Beiträge z. Gesch. d. Rittergüter Livlands I, lk. 136). Hilisemates dokumentides kannab koht enamasti nime Udernal (Bruiningk-Busch, Livl. Güterurk. I, nr. 336, 570, 628). 18. aastasajal kirjutatakse juba Uddern (Hupel, Topogr. Nachr. III, lkk. 269, 271) ja sellekujuline nimekirjutus saksa keeles on maksma jäänud meie päevini. A. 1582 puutume Udrynal kujuga kokku (Tartu staarostkonna inventariraamat¹, lk. 21) ja rüütlikonna arhiivikirjus esineb koht Udрина nime all (nr. 257). A. 1589 esineb asjakirjus vaba talupoja nimi Udder Matz (Õp. E. S. Aastar. 1927, lk. 213). Ud rover küla (Läänemaa vakuraamatus 1518—1544, lk. 33) võib vaevalt tulla küsimusse; meie ajal kannab see Uduvere nime.

Uderna nime meelde tuletavaid kohti leidub väljaspool Eestitki. Nii kutsutakse Rositteni ümbruses üht jõge Uderen (Livl. Güterurk., nr. 510).

Vindavi lähedal on Vindavi jõe ääres mõis, mis a. 1253 nime Udren (Uderenne) kannab. (Bunge, Liv-Est- und Curländ. Urkundenb. I, lkk. 323—4; teise korra, a. 1338, nimetatakse kohta Udrende (ib. II, lk. 318).

H. Ojansuu otsib nimele vasteid Soomest. Turu läänis on Taivassalos Uurna küla; selle nime vanemaks kujukse arvab O. Udrona, millisest nimest sisekao tagajärjel Uurna oleks tekkinud. (Suom. paikannimitutk., lk. 231 jj.)

Vindavi jõe äärsele Uderna mõisale otsib A. Bielenstein seletust läti *udris* ~ (leedu *udra* 'saarmas' sõnast.

¹ R. Hansmanni käsikirjalisest koopias tehtud ärakirja põhjal, mis autoril omanduseks. Poolakeelne algtekst Varssavis.

(Die Grenzen des lettischen Volksstammes, lk. 285). Läti, leedu *udris*, *udra* on Eestigi tunginud, vähemalt Lõuna-Eesti. Siin puutume *udrus* gen. *udruse* ehk *udras* sõnaga kokku, mis Wiedemanni sõnaraamatu järele mujal Eestis tähendab saarma, 'Fischotter', 'lutra' vulgaris' nimelist looma. Professor A. Saareste tunneb looma jaoks *udras* gen. *utra* kõrval veel *utr* gen. *udra* (Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes, lk. 65). V. Thomson peab sõna laenuks balti keeltest (FBB, lk. 234), kuna A. Saareste näikse pidavat seda laenuks vanemast läti keelest.

Uderna nime kohta on A. Westrén-Doll katsunud seletust anda, tuletades seda sõnast *Udran alho*, kusjuures nimi umbes saarmasood ehk -raba tähendaks (SbGEG 1912—1920, lk. 161). Arvaksin, et eestlased kohta varemalt Udrinaks on kutsunud ja Udrinast alles hilisemal ajal, vist saksa nime mõjul Uderna, on tekkinud. Et vanemates dokumentides nime lõpul *-al* leidub, annab põhjust oletada, et Udrinagi vanemal ajal selle lisandita ei võinud esineda. Ma ei tahaks sellest Udrina *-al* lõpust Westrén-Dolliga *alho* välja lugeda, vaid ennemini *ala*, sest küsitavaks jääb, kas soo, raba Uderna nimetuseks küllalt kohane on. Udrina, Uderna oleks seega 'saarma ala'.

On võimalik, et kõnesolev Uderna nimeline koht oma nime seal-asujalt Udras-nimeliselt isikult on pärinud. Kohta kutsuti esiotsa Udrina ala, mis hiljemini muis keelis Udri-na'iks koondus. Aja jooksul lühenes see veelgi, ja nii tekkiski saksa keeli Uddern ja eesti keeli Udrina, Uderna.

M. J. Eisen.

Ja või ning?

Teatavasti iseloomustab meie uuemat keelearendust ka sünonüümide tähendusvahekordade selgitamine ja fikseerimine. Nii on näit. sidesõnade *ehk* ja *või* osaliselt kattuvaid tähendusi teineteise suhtes katsutud kindlamini piirata (*ehk* sama mõiste eri nimetamisvõimaluste, aga *või* eri mõistete nimetuste vahel). Mõnes analoogilises üksikküsimuses näib aga siin mindavat liiale.

Juba aastate eest on lektor J. V. Veski' poolt soovitatud eraldada ka *ning* tähendus ja omast: *ning* tarvitada kahe sama mõiste, ja kahe eri mõiste ühendamisel. Näit.: „See oli tema esimene ning viimane eksitus“. „Läinud pühapäeval hõigati noorpaari kirikus kolmat ning viimast korda.“ Kuid: „See oli tema esimene ja teine süü, ja kolmas eksitus oli veel suurem.“ „Noorpaari hõigati püha-

päeval korraga teist ja kolmat korda". Kuuldavasti on mõned eriti hoolsad kooliõpetajad haaranud kinni sellest soovituselt kui aksioomist, on avaldanud imestust, kellegi juures vahetegemise eitamist leides, ja on asunud nõudma siin esitatud järjekindlust igal sammul, mistõttu õpilaskonnas on tekkinud ses küsimuses tõsisid raskusi. Viimane asjaolu sunnibki allakirjutanut katset tegema küsimust selgitada.

1. *ja* on väga sagedasti esinev sidesõna, mis liigse kordumise ärahoidmiseks vajab sünonüümi. Eriti tunduv on see tarve siis, kui see sidesõna kordub ühes ja samas lauses, esmalt näit. kahe eri lauseliikme, siis aga kahe eri lause vahel: „Õues magas peremees ja sulane ja keegi ei näinud tulijat.“ „Tulid kokku kukk, kass, koer ja oinas ja kukkusid akna taga kisama.“ „Sõi ja jõi ja hakkas laulma.“ Pikemais lauseis on vahel mitmekordselt esinev *ja* eriti soovimatu. Eks võida ju lause stiililt, kui vahel *ja* asemele sünonüümse *ning* asetame? Kuulakem: „Magas peremees ja sulane ning keegi ei kuulnud tulijat.“ „Sõi ja jõi ning hakkas laulma.“ (Või ka: „sõi ning jõi ja hakkas laulma.“) „Parajuse-eeskuju on poolik ja piiritu ning ei anna tegelikult positiivseid tulemusi.“ „Toimikond, kuhu kuulusid AES-i juhatus, Õig.-sõn. redaktsioon ja Üli-kooli eesti keele professor ning lektorid...“ jne.

2. Sidesõnale *ning* anda tahetud erifunktsioon ainult samatähenduslike nimetuste või toimingute vahel on selle esinemistarbe harukordsuse tõttu väga kitsas ja ei ole väärt, et selleks üldtarvitusest tegelikult peaaegu täiesti kõrvaldada teine sidesõna, mis (nagu eespool nägime) on igal sammul vajalik sama stiililemendi ühetoonilise lohi-semise ärahoidmiseks.

Kokku võttes selgub, et nende sidesõnade korraldamine eri tähendusvarjundite alusel on otstarbekohatu nende kvantiteedilise esinemise suure tasakaalutuse tõttu (*ja* — äärmiselt sagedasti, *ning* — väga harva), kuna samal ajal nende korraldamine stiilirikkuse huvides oleks eriti vajalik. Nime-tatud põhjustel teen ettepaneku *ja* — *ning* tähenduse vahe-tegemise pooldajatele loobuda sellest. Keel ei kaotaks siis midagi, küll aga võidaks palju.

Võidakse öelda, et tähenduslik vahetegemine on lihtsam ja tegelikult läbiviidavam, kuna stiilivalikus ei ole midagi kind-lat. Kuid ometi on iga intelligentse kirjaoskaja juures para-tamatu teatav stiilmoodustus, mis teostub peamiselt instink-tiivselt. Kas pole *ja* ja *ning* vaheldumisi tarvitamine sama loomulik kui näit. nähe, et keegi harilikult ei kirjuta: *vana vanamees, hall hallpea, valge valgus* või et *tarvis tarvitada*

asemel öeldakse *vaja tarvitada* või võõrapärasemalt *tarvis pruukida* (või *tarvitamine tarvilik* asemel *tarvitamine vajalik*, halvemalt *pruukimine tarvilik*).

Tegelikult ei ole tähenduslik vahetegemine ka üldiselt läbi läinud ja tegelikus kirjakeeles leiame peamiselt nende vahelduvat esinemist ühes ja samas tähenduses. On ju elementaarselt mõistetav, kuivõrd esteetilisem on lauses *ja — ja — ja* asemel öelda *ja — ning — ja*. Nii ei oleks ka erilisi raskusi varemalt üldmaksva olukorra restaureerimiseks meie kirjakeeles. Kõnekeelde ei ole vahetegemine loomulikult tunginudki.

Eelöeldu tõenduseks (vahetegemise puudumisest ja stiililisest vaheldumisest) olgu siin mõned juhuslikud näited meie parematelt autoritelt. Tammsaare: „Pearu... läks ja hüppas üle kraavi ning jäi selle vallile seisma.“ (Tõde ja õigus, lk. 142.) „Andres laskis omale kasuka kätte anda ja võttis sealt taskust saiad ning kompvekid ja ladus nad lauale.“ (seals., lk. 200.) Tuglas: „Lahtise ukse kaudu paistis sakiline müür ja peen torn ning selle taga roheline taevas.“ (Saatus, lk. 119.) „Huhuu liigutas jälle, ning Popil tuli kohe teine mõte: Vahest on Isand tagatoas, magab või istub laua juures ja on vait? Ning ta läks sinna.“ (seals., lk. 123.) „Rahvalaul võis aja muutumisel murduda ja hukka saada, aga mitte painduda ning ajale järele anda.“ (Kriitika I, lk. 29.) „Stiilil peab palju võimalusi olema... ja sellepärast ei rahulda teda ka meie rahvalaulu küll huvitav ja iseloomulik, kuid siiski kitsas ning ahtakene avalduse võimalus.“ (seals., lk. 28.) Üldse võib Tuglas'el leida järjekindlat *ja — ning* vaheldust pea igal leheküljel, kuna Tammsaare tarvitab enamasti korduvalt *ja*. Semper: „Päänõue: et stiil oleks väljendusrikas, iseloomulik ja autoriga ühte kasvand, ning et ta ei rikuks üldtunnustet reegleid.“ (Meie kirjanduse teed, lk. 33.) „Juba sisu ja teised momendid tingivad vormi kõigis üksikasjus. Ning kõik see on lahutamatu autori isikust ja temperamendist.“ (seals., lk. 38.) Semper'il pole vaheldumine nii järjekindel kui Tuglas'el ning temal esineb sagedasti ka kaks korda *ja* ning kaks korda *ning* järgimööda. Seega näib siis tekstis esinevat paarisvaheldust: *ja — ja, ning — ning, ja — ja, —* ikkagi alalise kordumise ärahoidmiseks. M. Under: „Ja liblikad mul suudlemas on kätt, Ning... Mind rukkilille sinisilmad vaatvad ihkavalt.“ (Sonetid, lk. 15.) Vaheldus on temal siin üldine. J. Kärner: „Ja ta muutus pahuraks, sapiseks ning torkivaks.“ (Inim. ilma eluloota, lk. 95.) „Sageli katsus ta käega aset enese kõrval

ja teda valdas imelik tahtmine säält midagi võtta ning ära visata, nagu midagi vastikut ja segavat.“ (seals., lk. 96.). Tundub, nagu võiks tuua näiteid lõpmatuseni ja — ning korraldamisest stiili huvides.

Lõpuks olgu nimetatud, et juba enam kui saja aasta eest soovitas Kr. J. Peterson¹ ja — ning sõnadele anda tähenduslikult erifunktsioonid: *ning* tarvitada kahe tegevuse vahel, mis sünnivad ühel ja samal ajal (Peterson'i näide: „Ta olli surelinne, ning lubbas“), ja — kahe tegevuse vahel, kus üks järgneb teisele, (Pet. näit.: „Mees kündis metsas omma põldo, ja (scil. pärrast) teggi narid mahha“. — „Karro tulli ta jure, ja ütles“). Vahetegemine oli samuti kunstlik ja tarbetu ning kadus.

Elmar Elisto.

Sidesõnade ja ja ning asjus.

Eelseivate ridade lugemise puhul tärkab küsimus: kas on mõtet eesti keele sõnu tähendusvarjundite poolest eristada või mitte? Sellele küsimusele annab meie senine keelearendus kindlasti jaatava vastuse, nagu seda õigustabki meie keele varjundamise ja tühikute täitmise tarvidus. Hr. Elisto ei näi seesugust keelelist tihendust pooldavat. Sellest kasvabki välja ta ettepanek, mitte tähenduslikku vahet teha ja ja ning vahel. Samal määral oleks õigustatud siis vahetegemist üleliigseks pidada hulga teistegi sünonüümideks arendatud sõnasalkade vahel, nagu: eesmärk — siht — suund — otstarve, järeldus — tagajärg, riie — rõivas, aed — tara, nõju — toime, ehk — või, ent — aga — kuid jne. jne. Ilmne on aga, et me sel kombel maad anname aina keele primitiivsuse ning saamatuse edasipüsimisele.

On ju tõsi, et rahvasuus tarvitatakse üldiselt ja, kohati ainult ning, aga kumbagi sõna samatähenduslikult. Sellest ei tarvitse veel järgneda, et oleks lubamatu neile sõnule kas või kunstlikultki erilisi tähendusvarjundeid anda, nagu seda on tehtud eelmainitudki sünonüümide puhul. Kõnealuste partiklite tähenduste piiritlemisel ei ole käesolevate ridade kirjutajal ometi mitte tarvis olnud tähendusevahesid tujuti ega tarbetult välja mõtlema hakata, vaid neid sõnu on osalt juba meie varem kirjanduses püütud tähenduslikult differentseerida.

1 Rosenplänter'i Beitr. XII (1818) 150: „Synonyme Ning und ja“.

Juba J. Hornung'i ja Verginius'te piiblitõlgetest saadik juurdub meie trükikeelde enam-vähem märgatav püüd vahet teha *ja* ja *ning* vahel, nimelt ladina keele eeskujul, mis oli tolleaegsele haritlasele lähedalt tuttav ja kus need vasted on: 1) *et*, 2) *atque, ac, -que*. *Et* (= *ja*) liidab väljendeid lõdvalt, *atque, ac, -que* (= *ning*) aga tihedalt, koguni ühtesulavalt. Kui me neid vahesid ei kasutaks, võtaksime oma keelelt mitmed sisulised vahetegemis- ning varjundamisvõimalused. Selle tõenduseks paar näidet:

„Ja Jeesus kostis ning ütles“, s. o. kostis öeldes ehk ütles kostuseks, vastuseks Siin liituvad kaks verbi nii ühtivalt, et teine ses paarikus muutub adverbiaalseks sisujooneks (hendiadys).

„Pianist andis oma teise ja viimase kontserdi“ — see tähendab, teisele järgnes veel kolmas (= viimane), kuna lause „Pianist andis oma teise ning viimase kontserdi“ tähendaks, et tema teatavas kohas antud teine kontsert oli ühtlasi ta viimane sealne kontsert.

„... laiema silmaringiga ning suurema kunstiajaloolise eruditsiooniga isik“ (E. Kirj. 1929, lk. 349). Siia kuuluvad ka Kärner'i ja A. H. Tammsaare', suurelt osalt ühtlasi Semper'i ja Tuglas'e eespooltsiteeritud näited hr. Elisto' kirjutisest.

Samuti on kõnesolevate partiklite tähenduslikust eristamisest kasu ka süntaksi alal, nagu selgub näiteist:

„Rõõm ja mure vaheldusid (pluural!) selles perekonnas“, aga: „Mure ning kurbus oli (singular!) tema alaline kaaslane.“

Näib, et hr. Elisto on küsimuse vaekausile heitnud, ilma et asja tuumale vähegi oleks katsunud lähedale astuda. Selle tulemusena on valminud siis säherdunegi ekslik arvamine, nagu oleks *ning* niisugune sõna, mida haruldaselt harva tarvis läheb. Näiteks on *ja* ja *ning* tarvitamine „Eesti Kirjanduses“ eespooltoodud näidetele vastavalt mitmete aastate kestel läbi viidud; lugejal ei ole raske neid partikleid mõlemaid seal vahelduses esinemas leida.

Lõpuks veel paar küsimust hr. Elisto'le: Kuidas tuleks siis ütelda „valge valguse“ asemel, et eraldada teda näit. „punasest või sinisest valgusest“?! Ja kas *tarvis* ja *vaja* on samatähenduslikud! Siis peaksid muidugi ka *tarvitama* ja *vajama* samatähenduslikud olema, millele aga praktiline keeletarvitus teatavasti vastu räägib.

J. V. Veski.

Tegelikke keeleküsimusi.

1. Kas: *kilo*, part. sg. *kilot*; *kino*, part. *kinot*; *koma*, part. *komat* — või part. sg. *kilo*, *kino*, *koma*?

Grammatikais leiame järgmised reeglid: Kahesilbilistel lühivärtelistel on sg. part. lõputa (*pesa*, *nime*, *sõda*, *jõge*), kahesilb. pikavärtelistel aga on sg. part. lõpuks *-t* (*piigat*, *härрат*). Nagu 2-silb. pikavärtelised käänduvad 2-silb. lühivärtelistest ka *-e* lõpulised (*peret*, *imet*, *valet*) ja pärisnimed (*Marit*, *Võrut*, *hra Toru't*).

Antud reeglite alusel tuleks seega deklioneerida: *kilo*, part. *kilo*; *kino*, part. *kino*; *koma*, part. *koma* (2-silb. lühivärtelised üldnimed, mitte *-e*-lõpulised). Ometi leiame „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“ (II tr.) sg. part. *kilot*, *kinot*, *komat*. Kauga aega oli tegelikul keeletarvitajal raske selgusele jõuda, millest on tingitud need pealt-näha erandlikud sõnakujud. Ei andnud ju ükski seniseist grammatikaist (põhjalikkust taotleb O. Loo rits'a oma kaasa arvatud) selle kohta mingit seletust. Mäletan, kuis paari aasta eest, kui küpsuskomisjonis (eksternidele) anti küpsustöö teemaks „Teater ja kino“, mitmed eksaminandid tarvitasid sõnast *kino* sg. part. kujuna *kino* ja olid üllatunud, kui see sõnakuju osutus vigaseks. Juhiti täie õigusega tähelepanu sellele, et ükski grammatika sõna *kino* säärast käänamist ei õpeta; isegi A. S a a r e s t e' „Tegelikud õigekeelsuse määrused“ (Trt., 1922), mis annavad muidu rohkesti praktilisi näpunäiteid kõnekeeles sagedamini esinevate vigade vältimiseks, ei käsitle seda küsimust.

Alles 1927. a. ilmunud E. Muugi „Eesti keeleõpetus“ (samuti: „Lühike eesti keeleõpetus“) toob sesse küsimusse teataval määral lahendust, esitades esimesena sg. part. kujud *komat*, *kinot* (I tr. § 71, II tr. § 99). Neid sõnu peetakse seal nimelt võõrsõnuks ja seletatakse, et „kahesilbilised esmavärtelised (nagu *koma*) kuuluvad kõik *pere*-käändkonda.“ Samas §-is on aga varemni seletatud, et võõrsõnad käänduvad nagu eesti omadki sõnad. Meie arvates poleks küll erilist põhjust erandit teha ka kahesilbiliste võõrsõnade kohta, kuid viimase aja keelepruuk näib seda millegi pärast pooldavat, osalt vist ÕS-u mõjul, osalt juhitud olles üldisest tendentsist vahet teha häälikuliselt ühtelangenud eri vormide vahel (vrd. vabat meest, tädit polnud kodu j. m.) Seepärast võiks sõnade suhtes, mis on üldkeelele võõrad (nagu *paša*, *krabi*) Muugi reegluga siiski leppida (part. *pašat*, *krabit*), kuigi mõnikord pole kerge

vahet teha, missugune sõna on võõrsõna, missugune laensõna — pole ju nende mõistete vahe absoluutselt kindel: sõna, mis ühele tundub võõrsõnana, on teise arvates kindlasti laensõna, ja vastupidi. Seda võime seletada ka *kino* ja eriti *koma* kohta. Kui aluseks võtta E. Muugi enda seletused laen- ja võõrsõnade kohta tema grammatika sissejuhatuses (I tr. lk. 4, II tr. lk. 13): laensõnad on eesti keeles kohanenud, muutunud täielikult vastavaks eesti keeleehitusele, nii et võhik neis sagedasti äragi ei tunne võõrast ollust; võõrsõnad aga on tulnud meie keelde võrdlemisi hiljuti, pole suutnud koduneda ega areneda eesti keele loomule vastavaks, nende tarvitajaks on peamiselt haritlased — ja nende seletuste seisukohalt asuda sõna *koma* analüüsimisele, siis tunnustame *koma* kahtlemata laensõnaks (mitte võõrsõnaks); seega oleks tema sg. part. kuju: *koma*. — Kui siiski võtta *koma* part. kujuks *komat*, siis peaksime samuti deklioneerima ka teisi 2-silb. lühivärtelisi laensõnu (*kanat, tubat, vabat* j. t.). Seda aga ei pooldaks muidugi keegi.¹

Kui tähele panna tegelikku keeletarvitust, siis võib *kino* ja *koma* suhtes niitada mõlemaid part. kujusid, niihästi *kinot, komat* kui ka *kino, koma*. Meie kooligrammatikaist (A. Ploompuu, Fr. Puusepp j. t.) leiame sg. part. kujuna *komat*. Sellevastu mäletan oma lapsepõlvest lauseid nagu: „Ja“ ees harilikult *koma* ei panda... Siin pole *koma* vaja j. t. . . . Sg. part. *kino* (ilma *t'*-ta) esinemise kohta on tõenduseks juba ülalmainitud eksternide kirjandid küpsuskomisjonis. Mõõdunud õppeaastal ühe Tartu gümnaasiumi lõppklassis samale teemale („Teater ja kino“) kirjutatud kirjandeis leidis lauseid nagu: . . . ei saa meie *kino* eitada . . . ei olnud Tartus veel ühtegi *kino* . . . Kumba eelistada, teatrit või *kino*? Mina isiklikult eelistan *kino* . . . Näited ajalehist: 8% lastest külastavad *kino* ilma rahata („Post.“ 1928, nr. 276) . . . *Kinot* seal peaaegu ei olegi („Post.“ 1929, nr. 11) . . . *Kino* peetakse kohaks, kus haritud inimesel ei kõlbavat käia („Rahva Sõna“ 1929, nr. 36). — Sg. part. kujud *kinot, komat* on arvatavasti mõjustatud nende sõnade murdelistest pikavärtelistest paralleelkujudest

¹ Eesti Kirj. Seltsi Keeletoimkonna koosolekul 21. XII 1928 soovitas lektor J. V. V e s k i käänata sääraselt (sg. part. *-t* lõpuga) ainult nooremad laensõnu. Kuid see seletus ei näi olevat kokkukõlas tema enda poolt toimetatava ÕS-uga; on ju seal näit. sõna *klubi* part. kujuna fikseeritud *klubi* (mitte *klubit*), kuigi see laensõna pole mitte vanem kui *koma*. Ka tekitaks vist raskusi laensõnade vanaduse kindlaksmääramine, samuti vanaduse piiri tõmbamine.

kiino (*kiitnu*) ja *komma*¹ (viimane sõnakuju leidub ka ÕS-us, kuid nurksulgudes, seega tunnustatud mittesoovitavaks), kus *t-lõpulised* partitiivid *kiinot* ja *kommat* on muidugi täiesti reeglipärased.

Mis puutub lõpuks sõnasse *kilo*, siis pole peale ÕS-u vist kuski — ei kõnes ega kirjas — tarvitatud sg. part. kuju *kilot*.² Nüüd, mil Eesti Vabariigis meetrimõõdud on saanud ametlikult ainumaksvaiks, on *kilo* muutunud kahtlemata laensõnaks ja seepärast on tema kui kahesilb. lühivärtelise sg. part. kuju *kilo* (2, 3, 5, 8, 12 kilo), mitte *kilot*. Seesuguseid part. kujusid kohtame ka trükis: . . . 30 kilo villu („Post.“ 1929, nr. 16) . . . olid sõdurid ühe päevaga püüdnud 17 kilo kalu („Post.“ 1929, nr. 81) . . . sajandik *kilo* („Kasvatus“ 1929, lk. 14) . . . Isegi ÕS-u väljaandja Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraam. XII (1928), lk. 19: . . . Eesti Aleksandri kooli materjali (24 kilo).

Nii siis, tuleks sõnade *kilo*, *kino*, *koma* sg. part. kujudena normeerida *kilo*, *kino*, *koma* — mitte *kilot*, *kinot*, *komat*, nagu fikseerib ÕS. Käesolevas kirjutises avaldatud seisukoht näis üldist poolehoidu leidvat ka Ak. Emakeele Seltsi koosolekul 25. nov. 1928.

2. Kas: *põrsas*, gen. *põrsa* (*-põrsa*) — või *põrsas*, gen. *põrssa*?

Eesti murretes võib tähele panna mõlemaid kujusid, kusjuures eP-s, mis on saanud meie kirjakeele aluseks, esineb pea üldiselt: *põrsas*, gen. *põrssa*.

ÕS-u I tr. leiame: *põrsas*, gen. *põrsa* (ühe *s'ga*). Kuid see ei tohiks meile sugugi mõõduandev olla, sest tol ajal kirjutati ka: *marsima*, *märs*, *vals* j. t. (ühe *s'ga*). Hiljemini on aga hakatud pärast *l*, *m*, *n*, *r* pikka *s'i* kirjutama kahekordselt (*avanss*, *marssima*, *valss* j. t.). Poleks vist mingit põhjust sõna *põrsas* kohta erandit teha, vaid ka seda sõna tuleks kirjutada tugevas astmes kahe *s'ga*: *põrssa*, *põrssaid* jne. Nii nõuab muuseas A. Saarest oma „Tegelikkudes õigekeelsuse määrustes“ (Trt., 1922), lk. 7; samuti O. Loorits „Eesti keele kooligrammatikas I“ (Trt., 1925), lk. 7. Ka kirjanduses võib leida kahe *s'ga*

¹ O. Loorits oma „Eesti keele grammatikas“ ja Joh. Aavik „Kirjavahemärkide õpetuses“ tarvitavad järjekindlalt pikavärtelist kuju *komma*.

² Peale käesoleva artikli kirjutamist värskest ilmunud Fr. Puusepa „Eesti keele grammatikas“ — mis näib piinlikult kinni hoidvat ÕS-u keelest — leidub siiski näide: viis *kilot* leiba (lk. 175).

kujusid (näit. E. Bornhöhe „Tasuja“, viimane tr., lk. 87: *põrssakene*).

Oleks loomulik olnud oodata, et ÕS-u II tr. *põrssa* kuju (kahe s'iga) lõplikult sanktsioneerib. Kahjuks leiame aga siit (lk. 912): *põrsas*, *põrsa*, *põrsasse*, *põrsaid*, *põrsaisse*, *põrsake[ne]*, *põrsaliha*, *põrsapraad*, *põrsasült* jne. (kõik ühe s'ga). Seega oleks selles sõnas astmevaheldus: *řs*: *rs* — ainuke sellelaadiline eesti kirjakeeles (muis sõnus *rss*: *rs*). See rikuks aga kirjakeele ühtlust, tehes niikuinii kirju astmevahelduse-tabeli veelgi kirjumaks. Tema poolt ei saaks tuua ka ühtki kaaluvat argumenti. Kui näit. põhjendada sellega, et väga paljudes murretes nii hääldatakse (*põrsas*: *põřsa*), siis peab tähendama, et neissamus murdeis hääldatakse ka: (sea) *kāřs*, (hobuse) *vařs*; ÕS aga esitab siin kujud: *kārss*, *varss* (kahe s'ga).

Nii siis tuleks kirjutada: *põrssa*, *põrssaid*, *põrssake[ne]*, *põrssapraad* jne. — kahe s'ga.¹

Tõstsin möödunud aastal selle küsimuse üles Ak. Emakeele Seltsi juhatuses, kus minu seisukohad heaks kiideti; neile ei vaielnud vastu ka ÕS-u toimetaja lektor J. V. Veski. Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkond oma koosolekul 21. dets. 1928. a. asus kompromissi teele, tunnustades sõnakujud *põrsa* ja *põrssa* paralleelselt lubatavaiks (vt. „Eesti Keel“ 1928, lk. 144).

E. Nurm.

Vastumärkuseks hr. E. Nurm'ele.

Eespoolseist keelelisist arutlusist tungib eeskätt esile autori kahesugune seisukoht: Nii tugevasti kui esimeses arutelus (*kilo*, *kino*, *koma* küsimuses) rõhutatakse meie kirja- ja kõnekeeles kaunis vähe stabiliseerunud partitiivivorme, mille õigustuseks apelleeritakse isegi küpsuseksamitegijate ja ajakirjanduses esinevatele keelevormidele, sama veenvalt tahtakse *põrsa* küsimuse puhul hukka mõista kirjakeeles ühemeelselt maksvusel olevat keelevormi.

Kui me viimaks mainitud sõna puhul hakkaksime — risti vastu senisele kindlaksjuurdunud kirjapruugile — tarvitama foneetilise juhise nõudel sõnakuju „põrssad“, siis võiks säärane püüd lõppeda ettenähtavasti küll sama tagajärjetult, kui see sündis näit. sõnaga *hüür*, mis viimaks ikkagi pidi kinnistatama kujul *üür*.

¹ Samuti ka *perse*, gen. *persse*.

Kui hr. Nurm'e tõendusallikate najal keelelisi vaatlusi jätkata, siis jõuaksime tulemustele, mille tunnustamine muudaks eesti keele korraldajate ning õpetajate töö kaunis kaheldavaks või vahest üleliigsekski. Tuleb siis küll ju õigeks võtta näit. järgmisedki ainsuse partitiivid: seda eksami, dollari, miljoni, professori, samuti kujud: ministeeriumite, kaartite, maija, hakavad, tõmmavad, aigutama, oskanud, vaatanud jne., jne., sest nii kirjutavad tihtigi hr. Nurm'e mainitud tõendusallikad: abiturientid, ajalehed, ilukirjanikud!

Käesoleva märkuse kirjutaja ei mäleta, et ta *kino-* või *koma-*tüüpi „nooremaid laensõnu“ oleks sõandanud üldis-tavalts ühiseks käändkonnaks siduda, küll on ta aga väljendanud, et mõned võõrsõnad meie keelde tulles on siin esialgu võõrkeelsele kujule lähedasemana tarvitatavaks saanud, hiljemini aga sellest muutmistüübist taganenud, enestesse ometi sadestades mõnd oma eelnenud muutmistüübi joont. Nii ongi lugu kõnealuste sõnadega: *kiilo*, *kiino* ja *komma* kujul omandasid nad endile ains. partitiivis *t*, mis säilis neis ka kujus *kilo*, *kino*, *koma*.

J. V. Veski.

Vastuseks hr. J. V. Veski'le.

Kahjuks pole ÕS-u toimetaja suutnud esile tuua midagi paikapidavat ÕS-us leiduvate väärkeelendite kaitseks.

Nagu selgub, tundub sõnakuju *põrssad* ka hr. Veski'le foneetiliselt seisukohalt õigena, kuid ta heidab järjekindluse põhimõtte ja ühtlased foneetilised juhised kõrvale ainult sellepärast, et „senine kindlaksjuurdunud kirjapruuk“ (*põrsad* kuju polegi veel kindlaks juurdunud, nagu ülalesitatud vastupidistest näiteist selgus!) olevat teistsugune ja seepärast võiks sõnakuju *põrssad* fikseerimise püüd „lõppeda ettenähtavasti küll sama tagajärjetult, kui see sündis näit. sõnaga *hüür*, mis viimaks ikkagi pidi kinnistatama kujul *üür*“. Kui meie emakeele õpetajail, korrektoreil, redigeerijail ja teistel eesti keele korraldajail oleks sissejuurdunud keelevigade vastu samasugune pieteedi-tunne nagu hr. Veski'l *põrsa* vastu ning nad ei sõandaks vigaste sõnakujude vastu otsustavalt võitlusse astuda, siis — tarvitame hr. Veski' enda sõnu — muutuks nende töö „kaunis kaheldavaks või vahest üleliigsekski.“ Kui ühineda hr. Veski' kahtluste ning kartustega, siis ei tohiks me vastu seista säärasele „kindlaksjuurdunud keelepruugile“, nagu: viis miljoni, või: paljuid, kirjuid, kaljuid, vähjad, summe (pro: summasid), kõrbelõvi, mina paluks, sina tuleks, kellegist, kusagil, nooredmehed j. t. Ometi nõuab ka hr. Veski täie valjusega seesuguste keelendite hülgamist; ta läheb siin vahest isegi liiga kaugele, katsudes — mõne sõna puhul vist küll tagajärjetult — pida sõda vähem või sugugi mitte taunitavate sõnakujude vastu, nagu: algul, niivõrd, mägestik, tegutsema, kusagil, teistsugune, pelgupaik, lõhe („Lachs“), hiilgada, vast („vielleicht“), minija j. t. ning soovitades nende asemele: alul, niivõrt, mäestik, teotsema, kuski, teissugune, peljupaik, lõhi, hiilata, vahest, minia j. t. (vt. ÕS-u II tr.). Kui ÕS-u II tr. on täie õigusega kõrvale heitnud I trükis fikseeritud sõnakuju

hüür, siis jääb arusaamatuks, miks on sealsamas kinnistatud sõnakujud, nagu: hork, huisapäisa, alp, hangeldama — viimane sõnakuju on koguni vastolus E. Kirj. S.-i Keeletoimkonna otsusega ¹⁾, Järjekindluse puudus ning vastuoksus tuleb ilmsiks veel enam, kui võrrelda hra Veski' seisukohti kahes vaidluse all olevas küsimuses: Ühest küljest ei poolda ta sõnakuju *põrssad* sellepärast, et see olevat vastolus kirjakeele traditsiooniga, teisest küljest aga fikseerib ta *ÕS*-us sg. part. kuju *kilot*, mis — nagu ülal näidatud — käib „risti vastu senisele kindlaksjuurdunud pruugile“. Nii siis, kahesugune seisukoht! Viimases ebavooruses katsub hra Veski süüdistada küll käes olevate ridade kirjutajat, kuid see süüdistus on nähtavasti tingitud arvustuse pealiskaudselt lugemisest. Ei ole ju selles kuski toetutud abiturientide ja ajalehtede keelele kui veenvale tõendusallikale, vaid mõlema küsimuse puhul on rõhutatud otstarbekohasuse nõuet, süsteemi- ja järjekindluse vajadust ja vähepõhjendatud erandite tarbetust; ühtlasi on näidatud, et meie poolt õigekspeetavad keelendid pole senisele keelepruugile võõrad, mille tõenduseks on toodud mõned tsitaadid ajalehist, kirjandusteostest ja mujalt.

E. Nurm.

Valik murdetekste.

1. Rõigi.

a. *krattid*.

Kuuldeline tekst Puski külast. Jutustaja Maret Klemm, 90 a. vana, Tooma-Jürna talust (a. 1929).

krattid käivad lehma nisast pīma imemas. minā oli sīs mõisās kořdas, tuli kuju, läksi louttā, nägi lehma al imeb, neljajūlgne jüst kud rot. mis sē mūd oli kuj krař. vanarahvas ütles, et sē võras, kes pärast keige eñne perese tuleb, et sē käipkid krattiks. minā ütli kud mõni tuleb, ma ütle, et sā käid krattiks. tuli üks nābremēs, ai taht señnele ütelda. võmaks ikka seleitasi ā mūsuge asi münul louttās oli, et krař käis louttās. sē ütles, kaš sinā sīs ai tē, kes mej külast krattiks käib, se ju vanā selja mareř. ai mina kül läin seña leda vanā ramppa vādama. nūid on ne vanad inimest suřn, kes krattiks käisid. krattisi ānam ai ole, agā kratti sitta kül on vėl nāhja.

šesama selja mareř läind ükškord umigu varā eñnamal mej peremehe jūre kuj se vigadid igund. mareř sešn ja ajan jūttu, perast läin āra ja sūr kratti sitta unik jān järele.

1 E. Kirj. S.-i Keeletoimkonna otsus 27. V 1923.

b. karü.

Kuuldeline tekst Luide külast. Jutustaja Madli Kessel, 82½ a., Jaska talust (a. 1929).

se karü tódi süremald, talve aegu, sis kud iald kohe üle sa. ta oli toas, meste seltsis. oli kõhuli ahju pae es mäs ja käppad olid korisu paepeäl. sts tódi arvahta kuüue ialä pitkune piik pü kodà, pañdi püsti, karu käppad ümmer. mā oli ukse kõrval, ma nägi, kut karu tanlisis ümmer Bū.

c. lapsè kadumene.

Kuuldeline tekst Luide külast. Jutustaja Madli Kessel, 82½ a. vana, Jaska talust (a. 1929).

koþpa kriët käin kerigus last ristimas. tuIn kojü, laps oIn süles tekki sés, ise istun sadula sés obuse selgas. kodu koht pole enam kojgel oIn, sän kojü, polnd enam last merkki. läin tagasi vädama, oIn lisidäl tē äres mäs. oIn tekki sēst välja tilkkund. poln lapsel äda kedagid, nüid se miēs juba suñ.

Üles tähendanud Elfr. Paas.

2. Pühalepa.

a. Õppimine muiste.

Kuuldeline tekst Kukka külast. Jutustaja Leenu Heilu, 76 a. v., Rehe-laasi talust (a. 1929).

kirjatähte map tuñne, äi loška tehje kã. härjapits se olli münü kirjatäht. sts pole kõlima ja si meitte kihelkõndas vël oIn kud mina kasusi. isä emä ikkã õppetäs tähtesi, vanä sõñkpus¹ käis katsumäs, vanä hal kolè miēs olle, pits olle seltsis, pikkavařrega ptp sús. kuj sa pole muisnend, sts ta tukkistäs kã. ta olle viškümmend äštäd pühaleþpa kerigu pël oIn. nüit polegid änam õppetä jãd ega kedagid. vanast olle keppiheřm, sē panl lapsed õppimä ja kejk, nüit polè änam midäd, viisa egä keppiheřmu.

¹ Sengbusch.

b. *kujdas hundiid hiijumald kadusid.*

Kuudeline tekst Lõpe külast. Jutustaja Marie Välja, 80 a., Koidu t., (a. 1929).

*vanast olle si väga palju hunttesi. koõd õln üks laeva-
kapten merehädas. sūr toõrn ajan mašsina hiijuma raõidõ.
kapten õllen, et kui pãseb eluga ã, stõ ta seõne õst hãvit-
tãb hiijurahva kige sũrema vaenlase ära. pãsen ikka ã ja
küsin kã, kes teõttel õn kige sũrem vaenlane. nẽ õllen, et
hundiid õ kige sũremãd vaenlased. ja sest ajast kadungid
hundiid ã, pole ãnam õhtegid lamõbãd muõdmãs.*

Õles tähendanud Elfr. Paas.

3. Risti.

Pulmakommetest.

Kuudeline tekst Alliklepa külast. Jutustaja Liisu Ruderström, 81 a. v. (a. 1927), algupãralt kohalik rootslane (pãrit Keibu külast), kuid täiesti eestistunud.

*eštiks tuldi prãdi maõas. sis peõipoõis sõõttis esimene
koõd prãdi kamre ukse ette, raõsa obosega. stõ lãks tagase
oma saõga jũre. sis ta tuli teõst koõda ja lõõ pitsaga risti
õle kamre ukse ja jãlle sõõttis tagase omã saõga jũre
teõstkoõda. stõ ta sõõttis kolmal koõda prãdi õõõe jãlle.
sis ta lãks tagase. no stõ, enne õõõtti üks lĩk poõssa, stõ
ne panid rultu vãrã kiõne, panid sũred pũd vãravo ette,
et saõga sisõse ei pãsn. no sis saõga tuli seõna vãravos,
noõ ei pãsn sisõse. noõ stõ tuli seõl mũrã lahli: vãllast
akõasid sisõse kippoma ja seõst tõõõusid vastu. no sis ikke
vãrã teõtti ikke lahli ja peõmes ja saõga lãks sis tuppa.
naõset tulid prũtkamre ukse peõl ja üks paõdi seõst kiõne,
ei anttud prũt kãtte. sis akõalti laõlma, teõna lĩk seõst ja
teõna lĩk ukse takka. ja antti sis sanõ. teõna laõttis ikke
teõse peõmest ja teõnã teõse prũtti. no saj sis se nali-mõda,
sis teõtti üks lahli ja lasti saõga naõsed sisõse. no stõ paõdi
prũdil seppel pãhã, ja jãlle sis olid prãdi poõsid kaks
tũkki. net tulid sis toast vãlla prũtti ära võma. stõ olid
moõgad kãs nendel ja prũt nende kahẽ vahel stõ, ja sis
lõdi moõgadeõa risti ukse beõl. sis peõmes ja saõgavanem
tõõsid pũsti laõõõa takka kui prũt tuppa saj. stõ prũt*

vīdi oma laujuāl, sīs tuli se sōmene lahti. — noh pärast tuli kaŕge tañts. sīs akkaatti aņded vālla jagama, sukkađ ja sokkid, tanod ja kiņdad, paēlād ikke iga kimbol ūmmer ja. no sis tūdrokkud pešsid ā eņnast, et poišid saiđ ošsida eašt. sīs jālle sōdi ūest. sīs akkaatti peāle jōttu aġama. no sis prūt ja peimes istosid lajya taha ja lähāttes naene istus prūdi kōŗva. ja sē tañtsis ūhti puħko: tulgi pułma. no sīs kailas ta vīna vālla. ja kuj jālle ūks pār vīdi ette, sīs kallas jālle. ūtles: koŗd jūya ja kohē maksta. sē oli sis ta lajūl ūhti puħko. no sedasi kāisid sis keiķ se saġa suņ. vahest lāks teŗve ā eņni kuj vaļmis sai. mōllasid sedasi peāl. tūdrokkud pešsid ā eņnast, pežiopoišid ošsids vahest nī et, ja ā aġal, pimedas. meiļ oli nisoķķe aralene õjūnbu nagu se sār sīn. meiļe lāksime teiše tūdrokkuga ūlēs õjūnbu sisše, ja vāttame keiķ peāl kuj poišid ošsivad — kus sa veētād, ei, ei lejā. no vīmaks kuj arvasime, et poište isōd oša saiđ, no sīs tulime maha ja lāksime tañtsima, olime plašsis jālle. no sīs akkaatti, kuj āraminek tuli, sīs akkaatti varastama kaŕgest, keiķ miš kätte sai, oli tema lūsiķķas ehk kuļp, ikke oma vaņkre ehk rē peāl. vīdi prūdi maġās keiķ. ja vīmaks vel: kuj sāks prūt kā vel kätte, et varastame sē koġ ā, vīme tagase oma vanā kodō jālle. sīs oli nalla ja lāŗmi kül. kis tūķ kätte sai, se lāks. sīs teiņa lik oēšsid ja teiņa lik varastas. vīmaks olid ūks vekki lamma tal sān kätte, sān laudast selē kätte ja sellega koġ vėl prūdi maġās. tañtsiitti ja sōdi seāl koġ vėl. sis pidi vīmaks lõp ka tulema jālle.

Ūles tähendanud Juta Inġlist.

4. Lūganuse.

Kuuldeline murdetekst Lūganuse külast. Jutustaja Maarja Hintsov, 72 a. vana. (1928. a. suvel).

Muistne aeg.

ketā ma rākins. mitā setā on juttustatta. minū sūnnipaiķad on jō ūlēs künneŗtud, ne on tasased mat puhā. minū tupā õli aġtu külās. mālestan kutā me lapset seiġmā

arina päl. ahju nurgas oli kivè varè, ja senè nimi oli arin tuäl ei õld akna aukkuugi. sa pitid uksest ikka valget näkemä. tual oli vaiDe kaks ust. tõine käis sisse ja tõine vällä puole lahti. se mis sēs puõlt kinni käis oli sūr uks, se oli pärväl alali lahti. tõine oli puõliskane uks ja senè nimi oli aitu küläs päiduks, mõnes kõhäs oli jälle sahg. kötä ei õld ühtäne, oli vaiD ukse etine.

ku.tull vitelik, pañdi ukset kinni, võetti tulukke üles. ei sts õld eli ekä ketägi, sts oli piõru tull. tuli põlès ämmäs. äm oli pläkkist väneitud ja pū õtsa kiõretitud, kuhü pañdi tull põlemajje. süremp.pū oli lõip, ja salt tehti pisikkeiset killud, ne õlit sts.sürmed. lõipu kivi oli kesk tupä. vite-likku al käisvõat.seat tuas süõmäs. sajt kõhüt.täis, sts viõdi künä vällä, pühitti tupä puhtast. ikäüks teki tulè ümber omä tüõD, ke karšis, ke kutüs, ke teki kinnast. ekä maka-nikku¹ ikka õld ketägi, panè akä tüõD üõD läpi takä, nr et tuli rummas². enne vanast õlid ühè jalaga saõõit tuas. sammas oli nurgas, sinne pañdi lavat.päle, ja oli saõõg valmis. tuhelise³ tük oli külje al, käis kül, kaõra lippe koõ oli pā al. vanast oli kül veiper se elulukku, ku. akkaitti pesõ pesemajje, sts õõldi: akkama põõgule. ja vahì ku pali oli sts põllu tüõD. nüt.tõvõD oposed ja massinat senè tüõ, enne inimesed. süred välijät ruõmätti kappikälli läpi. tüõ tehti puhä käsis vällä. essispä akkaitti päle ja laõpa oli tamä valmis. kül oli akä mõni lõikkamajje, kää teki niõnda aõkest, näri lej kätè, ei saõnd lehmä tissist kutagi pīmä kätte. ei õska kõhè õõllä ku.rasse sts elü õll. ja kaõsu kutä unõid mõlinä tekid. massurikkuid oli vaiDe mõni. või sts. sūs susiagi pesäkunnas perkelitä ekättu⁴ vanast kurja vanneitud. se oli paõ. kurjema sõnä ei õld kuõ ah sa kreõ-palo. oriõs ei õld, karjõs käisin ja tüõD tekin kõheste pali. se on kõõk ja puhä.

Üles tähendanud Gr. Trimm.

¹ maganik 'magamine'.

² rummama tarvitusel ainult kõnekäänus nī et tuli rummas (rummas).

³ tuheline 'teatud lina, mille abil pajas pesukeetmisel tuhalehelis pesust eraldati'.

⁴ ekättu 'ega siis'.

5 Otepää.

Orjaajast.

Kuuldeline tekst Pirkuse vallast, Tsirla talust. Jutustaja Liis Parts, 84 a. v. (a. 1928).

minä olē vidrikke vallan sündinü, minä olli kaatē äis-
tane, kuj prüüs tulli, vüietejskümne äistane, kuj stia tulli.
vahtre emäga olli minä ütten pāgōlin.

tinavasta om jō vāega vilets teŗvis. minä olli se vanā
ori vil, minā saĳ tappa ja kōĳk. minā olli vüietejskümne
āstane, sūf ilma kari ol' kēn, lehmā ja nōre obese. kaē,
tū kutsutti kōŗrā-nāttāl.

minā saĳ olepuištamise išt mittu valkki.

egān mõisan olli vaĳgikaja, egān mõisan tetti vīna.
minā es pēlgā tūt pešmist, ma pēllāssi vaĳgi minemist.

no rahvas eĳ usū, ütlevā, mis vanast vigā elādā ol'.
ā nā es nāē, es nāē midāgi.

minul olliiva jalā ārā mādānū. esā tulli mõisadē.
aĳdame najne üttel esāle: jā no omētti karĳa tīmā išt.
minā ütli: no kes sis lehmāⁿ nūs? aĳdame najne tū ĳ ā
inemine, üttel, kül mā nūssā. lātsi kodū. tōsel päivāl
kutsutti ĳoba tagasi mõisahe. kutsutti kohtu ette. kōĳk tōse
ja miñnu. külleldi kōĳk lābĳ. minū esāle ütledi: no^s sa
piat lūmā. esā üttel: mā eĳ sā, mul om pajse kajndla al.
kāsti rōĳva sällāst mahā aĳada, sis nālti, et esāl ol' õĳguš.

nāĳje ārā tū kaĳ, kuj esā luttiti¹. kohē põlē inemise
pā kändū, sālt pūlt lūdi ruškuga.

ol' kül rašse, orĳus, o^s sa tajvakkene. kas ol' mõts vaj
mis taht, sa pidit raguma. õdagu ütli kubijale: laske
miñnu kodū, ma sāda esā. eĳ sā, minē ja tū obesemis ka
vil. ja mārās tu kajmine, piñme ū, soē mūtkuĳ uñnāšsiva.
mis sis ol', malga olliiva in ja takkan. aĳn mōdētti ārā.
kuj es olē māni nīdēttū, saĳ nuhelda jālle.

¹ luttiti = pekseti.

kõik linasimne agana sõdi ärä. enämp midägi süvvä es olë.

kajts nädälit kävvemi mõisa ainale. vihmatse ilma.

minä küll olë ka ruutu mehele sanü. mis tüst äd. neli-kümmend aastat olë läsk ollu. ma j võij io ämp jalgu päl saista. ma võjssi prõlla kõik tü tetä, kui enä pä ümbre ei lähässi, kui ma mahä ei saittaSSI.

eñnempi es olë mütkeij mõnamaja. es olë muil kellelegi maia. lihunik tulli kõge eñne ja saijaepäri peräst.

naksi me riht pešmä. egas eñne es olë masinat, pesti õks ntsama kättekka. vtmätti tüdi ütts mašsin, obesa mašsin. vanašt pesti kättekka kõik rüärehe ja tõärehe. minul ol' õks siřge uni, es ja magama. minä ajasi rehepappi ka üles, vidi sõna mõisahe, vidi kõik vällä, oh sedä pavaillu, mõni jagu küli ärä kah. kaj tü toš pañd magama.

kaš nüidetse inemise todä os jõõdnu vällä kañnattada.

minä saj keppiga kõdi lümise tšt ja õle rapputtamise tšt, es olë tahtmist müdä. kutsutti kasak, mõjstetti kohuš ärä.

egä mõisa tegi vina, egä mõisa tegi õlut. mõisal sür ilma kari, tü prägaga kõik teti. koš tu võid vidi, keš tüd tüd. minä õlli ka võid lõmän küll, vadi sisen lüdi. kui nakkaatti vällä añmuuttama, sis kolmjälga añmuuttedi, säl mõsti. vanemba tütrigu õks jättivä enädale pimägi kiippi sisse. ma es jättä pimä kah.

ketrajit ol' ni paillu kui, kõik talu aetti vällä. egä keväje sädetti kūrma lättimäle kaņgru kätte kudada.

egä sügüsel pañtti lammas päle, kui üttest es sä pañtti kajts vidi mõisade, tü ol' kümnis.

kae, mis ärä sõdi. minul ol' meheemä, kõik sõnajala kujvattadi ja sõdi. täl ol' kolm patta sõnajala jahü.

egä kae kui mõisan õlli sis sümüne ja tegemine, küd-zetti ku tsirrin ja tsärrin.

akkekkä kütteetti riht. sis jobä tuļ, añtti põlõrendi päle, es jõõva keški massa. kolmkümmend kopkat ol' tütrigu palk.

*ei sä minust ämp kõnijat, tuGISit pitti käi nigü väikke
laits. ei ole mul ka enäp mälen medägi üttestegi asjast,
ei mõista selettäda. jalä nigü kivi tükki, ei iõõva koekki
kõndi. tütrekke tegi mulle se nuüja, kui laiki ei lähä.*

*mõisa irm ia keppi valü
aije miñnu pappi manü.*

*ma näi unen, et emä olli elun ia võt miñnu üskä. kui
najste külja om, sis om ilm veidikkeste paremb, ä ku
meste külja, sis sattaš vihma.*

Üles tähendanud **Elfriede Paas.**

Raamatute ülevaade.

Die Sprachstämme der Erde. Mit vielen grammatischen Skizzen. Von Dr. E. Kieckers, o. Professor an der Universität zu Dorpat (Estland). [Äratrükk väljaandest „Die neue deutsche Volkshochschule“, 7 trükk. Verlagsbuchhandlung E. G. Weimann, Leipzig, 1928. 88 lk. suurt in-8°].

Viimaste aastate üldkeeleteaduslik kirjandus on rikastunud mõne mahuka ja põhjaliku uurimusega maailma keeltest ja keelkondadest. A. 1923 avaldas tänavu suvel surnud itaalia lingvist A. Trombetti teose „Elementi di Glottologia“ (Bologna, V + 755 lk. + kaart)¹, a. 1924 ilmus A. Meillet' ja Marcel Cohen'i toimetusel „Les langues du monde“ (vt. selle kohta EK 1926 [V] 87—90) ja a. 1926 paater W. Schmidt'i (S. V. D.) poolt „Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde“ (Kulturgeschichtliche Bibliothek I, 5, Heidelberg, XVI + 595 lk.), sellele lisaks suurekaustaline, 14 kaarti sisaldav atlas. Neid kogukaid teoseid on nüüd täiendamas meie ülikooli õppejõu ja kreeka keele tuntud uurija konspektiivne, kuid tihe ülevaade.

¹ Selles teoses jagab Trombetti, nagu varemaltki (vt. Unità d'origine del Linguaggio, a. 1905), kõik maailma keeled kaheks haruks: A. lõunapoolne (Aafrikas ja Okeaanias), mis omakorda hargneb: I Aafrika keelteks: 1. bantu-sudaani rühmaks, 2. hamiito-semiidid rühmaks, II Okeania keelteks: 3. draviidiko-austraalia rühmaks, 4. munda-poliineesia rühmaks, ja B. põhjapoolne haru, mis hargneb: III Euraasia keelteks: 5. kaukasuse keelkonnaks, 6. indo-euroopa keelkonnaks, 7. uurali-altai keelkonnaks, 8. indohiina keelterühmaks, IV. Ameerika keelteks: 9. ameerika keelkonnaks, mis harud lõpuks kõik põlvneksid ühest ja samast kannust (keelte monogenees), algkeelest, mille kodukoldeks Trombetti peab Indiat.

Nagu Trombetti, Meillet-Cohen ja W. Schmidt, nõnda liigitab ka E. Kieckers keeli genealoogiliselt, s. o. teadusele seni selgunud või tõenäolisena paistvate sugulussidemete põhjal. Ta eraldab, peamiselt Schmidt'ile toetudes, järgnevaid keelkondi: 1. Indo-euroopa kk. (Der indo-germanische Sprachst.), 2. hamiito-semiidi kk., 3. uurali kk., 4. altai kk. (ka Meillet-Cohen esitab türgi, mongoli ja tungusi keeled lahus sm.-ugri ja samojedi keeltest, kuid W. Schmidt ühendab need üheks uurali-altai keelkonnaks, millega ta lähedalt liidab ka eskimo-aleuudi keelterühma, vt. Sprf. u. Sprkr. lkk. 45, 51, 54 jj.), kuhu autor lükib, nagu Schmidtki, kuigi reservatsiooniga, ka jaapani ning korea keeled (Meillet-Cohen'il on kumbki esitatud eelmistest eraldi), 5. eskimo keeled (kuhu hulka kuulub ka aleuudi keel), mida Meillet-Cohen'il käsitletakse geograafilises mõttes Põhja-Ameerika keeltega koos (lk. 611), seda ometi geneetiliselt ühendusse seades uurali keelkonnaga, 6. kaukasuse kk. (Schmidt loeb need keeled jafetiidi ehk nostraadi keelte kilda, kuhu kuuluksid ka muistsed Väike-Aasia keeled: etruski, hetiidi, baski, sumeri jm. keeled; Meillet-Cohen'il on aga kaukasuse keeled tarvitatud ainult geograafilises mõttes, kuna geneoloogiliste gruppidega esitatakse põhjakaukasuse keeled ja lõunakaukasuse keeled), 7. iberi-baski kk. (ka Meillet-Cohen'il on see kk. üksildane, Schmidt aga seab selle rinnu muude n. n. jafetiidi keeltega; samal seisukohal asub ka Trombetti, El. di Gl. 104, 117 jj.), 8. muistse Eel-Aasia keeled (kuhu kuuluvad sumeri, mitanni, kossea, kaldea [= vanni = alarodi], elamiidi, kaaria, lüüdia, lüükia ja etruski keeled), neid samuti võttes puhtgeograafilises mõttes nagu ka Meillet-Cohen (lk. 273), 9. paleoasiaatilised ehk hüperborealised keeled, kuhu — jällegi ainult geograafilise sideme varal — arvatakse (nagu Schmidt'ilgi) jukagiri, tšuktšo-kamtsadali ja aino keelt (viimane on Meillet-Cohen'il esitatud hoopis isoleerituna), 10. India loodeserval kõneldav ja täiesti sugulussidemeteta buruškaski ehk khadžuna keel, 11. draviidi kk., 12. andamani keeled (need keeled puuduvad Meillet-Cohen'i teoses hoopis!), 13. tibetohiina keelkond (Meillet-Cohen'i teoses esitab J. Przyluski neid sino-tibeti keelte nime all), millega autor muidugi rinnastab ka jennisai-ostjaki keelt, mida viimast Meillet-Cohen'i teos aga üldse ei arvesta, 14. lati keel (ka see üksildane, Tonkingi põhjapiiril olev keel pole Meillet-Cohen'il registreeritud), 15. austro-aasia keelkond, 16. austroneesia keelkond (nõnda ka Schmidt'il; Meillet-Cohen'il on indo-neesia, melaneesia, mikroneesia ja paapua keeled figureeru-

mas malαιο-polüneesia keelte nime all), 17. p a a p u a keeled (autor käsitleb neid eri rühmas, nagu Schmidtki, kuna Meillet-Cohen'il kuuluvad nad eelmisse keeltegruppi), 18. a u s t r a a l i a keeled, 19. t a s m a a n i a keeled, 20. b u š m e e n i h o t e n t o t i keelkond (nii ka Meillet-Cohen'il, kuna Schmidt siin tarvitab täriminit „Khoinsprachen: San [bušmeni], Nama [hotentoti], Sandawe), 21. b a n t u keelkond, 22. w i l e keeled Kesk-Aafrikas (M.-C. reatab need Sudani ja Guinea keelte hulka), 23. m a n f u keeled Guineas, 24. n g o - n k e keeled (viimasest keelealast põhja pool), 25. k a n u r i keeled Kagu-Sahaaras, 26. n i l o t i keeled Edela-Egiptuses, 27. b a n t u i i d s e d keeled Senegalis, 28. h a u s s a keel Nigeri jõest ida pool, 29. Põhja-Ameerika keeled, 30. M e h h i k o ja Kesk-Ameerika keeled, 31. Lõuna-Ameerika keeled.

Prof. Kieckersi raamat, ulatuselt olgugi väheldane, sisaldab rohkesti üksikute keelte ja keelkondade tihedaid ja tarbele vastava põhjalikkusega koostatud karakteristikaid, mille poolest see suuresti erineb Schmidt'i teosest, kus eelmisele vastandina suurt rõhku pannakse bibliograafia ja keeltepiirkondade ning kultuuripiirkondade vahekordadele (II osa). Mõnes peatükis K.-i raamat isegi näib ületavat kõnesolnud prantsuskeelset koguteost. Neist iseloomustustest näikse suur osa olevat täiesti originaalse väärtusega. Kahetsetav ainult on, et neis sugugi pole riivatud eri keelkondade süntaktilist struktuuri (m. s. näit. sõnadejärjekorda, mis alal ju autor ise on praeguseaegseid kõige silmapaistvamaid uurijaid), olgugi et teisalt on ka teada need erilised raskused, mis selle nõude täitmiseiga seotud.

Raamatus uurali keeli käsitleva peatüki (lk. 22—6) puhul oleks tähendada järgmist. Szinnyei, FUGrSprw. jälgedes eraldab ka K. eri läänemeresoome keeleks ingeri (lk. 23,1), kuid ometi on ju ingerlased õige hilised (XVII sajandil siirdunud) kolonistid Soomest, ida (Savo) ja kagu osadest. Ingeri on ju sama vähe eri lmsm. keelt kui eestist eraldunud koivalaste (Aluliina), lutsilaste ja kraasnalaste murdedki. Ingerlaste kohta lähemalt vt. m. s. „Suomen suku“ I (1926) K. Salminen'i artiklit (lk. 272 jj.). Samas on nimetatud küll soome asundusi Rootsis, Norras ja Ameerikas, mitte aga Venes (Siberis). Liivi keelt käsitledes tähendatakse: „Zusammen mit ihm sei das ausgestorbene Kreewinische genannt“ (nähtavasti Schmidt'i eeskujul, lk. 54), kuid teatavasti on ju kreevinlased XV saj. keskpaiku Lätisse sõjavangidena asuma toodud vadjalasi. Eestlaste puhul on aga a. 1928 kohta üpris üllatav kuulda, et nende keeleala

ulatuvat üle Eestimaa (Estland), Liivimaa (Livland) ja üle vähemate valdkondade Peterburi, Vitebski ja Pihkva kubermangus.

Kõnesolnud raamatust kuulukse lähemal ajal (1930. a. jaan., Winter, Leipzig) ilmuvat teine, laiendatud väljaanne, kus muidugi viimaks mainitud väikesed komistused tulevad parandusele. Loodame, et sellest kujuneb usaldatav, hõlpsasti käsiteldav ja hinnagi poolest kättesaadav juht maailma keelte klassifikatsiooni alal.

A. S-te.

Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid.

Koosolek 8. märtsil 1929.

Dr. J. Mägiste oma ettekandes „Etümololoogilisi märkmeid“ käsitleb sõnade *oletama*, *siug*, *oht*, *laat* j. t. etümolooogiaid (vt. EK, nr. 1—2, s. a.)

Üksikute küsimuste kohta tehakse lisamärkusi.

Õpet. Nurm: *aflät* *laat*-sõna allikana äratub kahtlust. Ei ole usutav, et saksa keeles oli II silp rõhuline, I rõhuline vokaal ei võinud aga kaduda. Oletustega on liiale mindud.

Õpet. Ainel: *õnnetama* (ka *õlletama*) tähendab Räpinas meeste laulmist pulmas, kuna naiste laulu kohta tarvitatakse *kaasitama*. *Siug* tähendatakse vahel ka inimese kohta. Räpinas on kesk sood saar, n. n. *Sibusaar*, kus on palju *siuge*. Seal murdes $b > v$ ei esine.

Prof. Saareste esitab *õlletama*-sõnale mõned variandid. Ei usu, et *siug* = *siou* 'külg', sest ussil pole rahvale silmanähtavaks kehaosaks mitte külg, vaid selg.

Dr. Mägiste: Võib mõista ka: pealmine ja alumine külg, kokku neli külge. *aflät* — siin on prepositsioon ja sõnal enesel kaasrõhk. Aga ka mina esitasin selle etümolooogia kahtlemisi.

Teises ettekandes puudutab prof. A. Saareste „Hilisdiftongite küsimust eestis“, soovitudes eraldada hilisdiftongeid pärisdiftongitest erineva transkriptsiooni abil, näit. (herne) *kaïn*, aga (kaduma:) *kaun*. (Lähemalt vt. EK, nr. 1—2, s. a.)

Dr. Mägiste: On küsitav, kas saab selget vahet teha. Näit. *e*-liste diftongite juures ei saa. Põhja-Tartumaal pole vahet: *õel* ja *õël*, *pael* ja *paël*, *loeb* ja *koër*. Kus aga vahe selge, seal on see vahe-tegemine väga tarvilik.

Väiksemaid üksikasju puudutavad veel korduvalt sõna võttes prof. Saareste ja dr. Mägiste.

Õpet. Nurm arvab, et murdeis ei ole vahe vahest selge ja et siis ei maksaks vahet teha.

Prof. Saareste nimetab, et üldiselt võib vahet teha, kuid hooletu kõnelemise juures langevad mõlemat liiki diftongid kokku.

Koosolek 21. apr. 1929.

Kvoorumi puudumisel jääb päevakorrast ära erakorralise peakoosoleku punkt — Murdetoimkonna kodukorra muutmine.

Hr. Nei oma ettekandes *-nt* ekstsessiivist ehk kentütlevast käändest arvustab *nomen agentis*'e passiivse konstruktsiooni senise nelja väljendusviisi puudusi. (Küsimust on varem lühidalt puudutatud EK 1928, lk. 144). Hr. Nei soovib nende väljendusviiside asemele võtta tarvitusele väljasurnud kaasus *-nt* ekstsessiiv, mis oleks omapärane, sobiv igale verbile ja mõttelt selge. Näit. „Vaenlasint röövitud vara“ pro „vaenlaste poolt“, „vaenlaste röövitud“ ja „vaenlastest röövitud vara“.

Prof. Saareste arvab, et erisugustel väljendusvõimalustel on stiililised eriväärtused. Parem kui jääksid ka senised konstruktsioonid.

Lekt. Veski: Kui ettepanek läbi läheb, siis tuleks see kooskõlastada meie muude grammatiliste mõistetega. Meil on olemas personaal ja impersonaal. Passiivi ei ole. Passiivi ei saagi siin olla, sest isikut ei ole, siin väljendub aktiivi impersonaal. Ettepaneku järele aga tuleks siin uus vaatekoht — passiiv. Nii peaks laiendama eesti keele vaatekohta ses küsimuses. Teiseks pole kerge kuuldeliselt vahet teha *-lt* ja *-nt* lõpu vahel.

Hr. Nei arvab, et *-lt* ja *-nt* segi ei lähe.

Prof. Saareste: *n* ja *l*, mõlemad on *t* eel akustilise mulje poolest lähedased, erinevust hästi ei kuule; vahe on selge ainult siis, kui *n* ja *l* on intervokaalsed. Seda raskendab veel asjaolu, et me pole harjunud niisugust vormi kõnesolevas tähenduses kuulma. (Varem on tuntud ainult *kodunt*, *tagant*, kuid teises tähenduses.)

Õpet. Kask: Tuleks välja minna põhimõttelisest seisukohast, kas püüda käänete arvu suurendada või vähendada. Meil on seni püütud suurendada. Jespersen arvab aga, et mida vähem käänendeid, seda parem keelele, palju käänendeid olevat omane primitiivseile keelile. Essiiv toodi meile, — selleks olid eeldused. Praegusel ettepanekul pole eeldusi ei kirjakeeles ega murretes. Siin on päris uus aines *-nt*, mille peame külge pookima kunstlikult. Seni oleme endistega läbi saanud. Uus ettepanek, mille läbiviimiseks on raskusi, ei kõrvalda seniseid puudusi.

Hr. Nei: Teiselpoolt arvatakse aga, et käänete rohkus on paremus. Läänemeresoome keelis on rohkem käänendeid, vähem kultuurseis soomesugu keeltes vähem. Eesti keel otsib siin ammu uut väljendusviisi, pole seni aga leidnud. Alateadvusest tulev tung võib sellest kinni haarata ja vormi läbi viia. Ei maksa läbi ajada ilma selleta, mida on tarvis.

Õpet. Kask: Kui eraldaksime kõigi käänete erifunktsioone, saaksime lõpmatu arvu, näit. on ablatiivil üksi juba 7—8 tähendusvarjundit. Meie

ei saa ometi nende järele hakata suurendama käänete arvu. Ettepanek on siiski parem kui senine Aavik'u oma.

Prof. Saareste: Analüütilise ja sünteetilise vormimoodustuse suhtes valitseb keeleteaduses eriarvamusi, mis oleneb osalt sellest, kust keelealalt on õpetlane pärit ja mis keeled on tema uurimisalaks. Kalduksin analüütilise poole. Mida primitiivsem keel, seda komplitseeritum morfoloogia, isegi sõnavara. Süntaksi alal aga näeme arengut keerulisema poole. — Mõlemal vaatlussuunal on esitada siiski kaaluvaid põhjendusi.

Hr. Nei: Kus seguneb elemente mitmest keelest, seal muutub vormimoodustus analüütiliseks.

Vaidlused lõpevad sooviavaldusega, et ettepanekut tegelikult proovitaks ja hinnataks.

Teises ettekandes annab õpet. A. Kask ülevaate kohanimede fikseerimise toimkonna tööst, eriti selle põhimõtteist üksikute sõnatüüpide kujumääramisel. (Lähemalt EK-s edaspidi.)

Hr. Nei küsib, kas pole üldreegleid kohanimede juures seesttüleva ja alalttüleva käände tarvitamise kohta, näit. Nõmmelt ja Nõost.

Prof. Saareste: See on õige komplitseeritud küsimus, kuna kummalgi vormil on eri tähendusvarjundeid, näit. Kihelkonnas ja Kihelkonnal. Senisel reeglil on palju erandeid.

Lekt. Veski: Talude nimed on harilikult *l*-lised, linnade nimed *s*-lised. On olemas aga uusi linnu, kus tarvitatakse *l*-lisi vorme, näit. Tapa*l*. Kohapealsed traditsioonid võistlevad: Elvas ja Elva*l*.

Prof. Saareste: On erandeid. Öeldakse näit. kohapeal: Läks Võrule, pilet Võrule.

Õpet. Kask: Tarvitatakse nji üht kui teist, mis oleneb ka suffiksisist; nii järgneb *-ma-le l*, *-ste-le s*, mõnede suff. juures on pruuk kindel.

Üliõp. Tomson algatab küsimuse väiksemate kohtade nimede nominatiivse või genitiivse kuju kohta, kas Väljamägi või Väljamäe. Samuti: kas „läksime Väljamäele“ või „Väljamäe mäele“.

Prof. Saareste: Tuleks tarvitada Väljamäe, kui on talu, aga kui mägi, siis Väljamägi. Ka kohanimede vanus võib siin olla mõõduandev.

Kolmandas ettekandes teatab prof. Saareste AES-i juhatuse otsused seltside ja asutiste nimede suure ja väikese algustähe tarvitamise kohta. (Avaldatud EK-s nr. 3—4, s. a.)

Hr. Okas küsib, kas oli mõjuvaid põhjusi suure algustähe tarvitusele võtmiseks. Reeglid teevad vahel asja ilmaaegu keeruliseks.

Prof. Saareste vastab, et otsust nõuti ja et suure tähe poolt rääkis senine traditsioon.

Hr. Okas arvab, et vahetegemine on raske, millal suure, millal väikese tähega kirjutada.

E. T.

Erakorraline peakoosolek 13. okt. 1929.

Esimeses ettekandes prof. A. Saareste, puudutades kogutud murdeainestiku kättesaadavaks tegemise viise, peatub lähemalt materjali publitseerimisel kartograafilisel teel, keeleatlase ilmutamisega, mis oleks kõige enam nõuetele vastav ja mis Lääne-Euroopas leiab kasutamist viimaseil aastakümneil. Tutvustanud niisuguste väljaannete arengut eri maades (Prantsusmaa, Kataloonia, Sveits, Itaalia, Rumeenia, Saksa), teeb kõneleja ettepaneku alustada ka eesti keeleatlase ilmutamist, mis oleks võimalik majanduslikult ja vaimliselt ning rahuldaks pikemaks ajaks uurimise olulisemaid nõudeid.

Väljaanne sisaldaks nelja seltsi kaarte: 1) häälikuliste, 2) morfoloogiliste, 3) leksikaalsete ja 4) süntaktiliste nähete kohta, arvult vahekorras 4:3:2:1½ nimetatud erialadelt. Igast kihelkonnast peaksid teated olema harilikult ühest punktist, eri esinduste puhul ka 2—3-est. Suuruse järele võiksid kaardid jaguneda: kahelehelisi (suurus vist 27:18 sm.) prop. vast. 3, ühelehelisi (suurus vist 18:20 sm.) prop. vast. 4 ja poolelehelisi (suurus vist 12:8 sm.) prop. vast. 1.

Kaardid trükitaks litograafiliselt (mis oleks poole odavam klišeodega trükkimisest), nende enamik ($\frac{4}{5}$) oleks ühevärviline. Esimese kahe aasta jooksul saaks kaarte ilmuda väheselt, 10 lehte aastas umbes 7 eri kaardiga. Hiljem võiks ilmuda 20 keelekaarti aastas. 15 a. jooksul peaks ilmuma 350 lehte umbes 300 keelekaardiga. Eksemplaride arv võiks igast kaardist olla 300.

Kaardid ilmuksid sisuliselt vabas järjekorras. Igal vilul (10 lehte) oleks ajutine register ja 15 a. järgi ilmuks üldine register. Juhuslikus järjekorras kaartide ilmumine ei takistaks nii siis nende leidmist.

$\frac{3}{4}$ tarvilikust materjalist on ettekandja erakogus ja AES-i murdearhiivis koos. Seda tuleks aga täiendada järgmistel suvedel stipendiaatide abiga. Kuid juba 1930. a. lõpul võiks alustada ilmutamist. Trükkikulud tuleksid 10 lehe kohta (300 eks.) umbes 4750 senti, s. o. 1½ snt. leht (18:20 sm.). Käsikirja valmistamine võiks tulla keskmiselt 13—14 senti lehe kohta. Peale selle veel paberi kulud, mis on väikesed. Nii siis läheks üks leht (18:20 sm.) maksma omal 15—16 senti. Töö oleks igatahes jäädavaks teeneks AES-ile ja teadusele püsiva väärtusega.

Prof. Mägiste arvab, et murdeatlase ilmutamine on väga tarvilik ja et selle teostamist oodatakse just AES-ilt. Kuid Seltsil on praegu muid asju pooleli, ja uus ettevõtte leiaks majanduslikke raskusi. Ettepaned väljaandmise viisi juures tuleks hiljem suuri supplimente, — kui pole enne algust kõik materjal koos.

Prof. Saareste: Ilmutada tuleb muidugi ainult neid kaarte, millede ainestik täiesti koos. Praegused murdejooned kaovad kiirelt. 15 a. pärast pole vist enam kuidagi võimalik praegu korjamata aineid täiendavalt koguda. Praegu mul isiklikus kogus olevaist teatest pole mõnda praegugi enam elavas keeles.

Küsimus jääb juhatuse kaaluda.

Prof. J. Mägiste ettekandes „Murdekogumisest Soomes ja meil“ soovib meie murdeuurimisel rohkem arvestada Soomes maksvate viisidega kui seni. Kõneleja ei soovi atsekohest kopeerimist, küll aga teatavat koordinatsiooni.

Soomes on viimastel aastatel üle mindud vanalt meetodilt uuele küsitlemisviisile mõisterühmade järele. Suurt abi keeleteadlastele on

andnud etnograafid. Soomes pannakse suurt rõhku murdekoguja ettevalmistusele (murdeseminar j. m.) ja korraldatakse etnograafidega ühiseid ekskursioone etnograafiliselt huvitavasse nurka. Kogujateks on kümmekond magistrit ja õpetajat, harilikult ühel ja samal kohal, kes saavad kindlat palka. Tööd iseloomustab suur täpsus üleskirjutamisel ja tähendusliku külje rõhutamine.

Neid ülesandeid võimaldab majanduslik toetus, näit. 1929. a. riigieelarve korras 400.000 smk. Palkadeks 3-liikmelisele juhtivale personaalile läheb kokku 102.000 smk. Stipendiaadid saavad (vilumuse järele) 2000—3000 smk. kuus. Algajad uurimisele üldse ei pääse.

Teadete hankimiseks aptakse välja *S a n a s t a j a*'t, mis sisaldab huvi äratamiseks seniseid teateid küsimuste kohta ja mida levitatakse hinnata. Üle maa on organiseeritud korrespondentide võrk (üle 1000 isiku). Kogutud materjal korraldatakse kohe. Seltskond ja eriti intelligent on kaasa tõmmatud rahvuslike teaduste arendamisele. Alalised kohapealsed kogujad on usaldatavamad kui juhuslikult läbikäijad. Kodu-uurimise tendents, mis üliõpilaste organisatsioonides mõnekümne a. eest algas ja vahepeal rauges, on uuesti ärganud. Korraldatakse uurimisretki ja annetatakse summasid eraisikute poolt.

Kõige selle juures kurdetakse majandusliku kitsikuse üle ja tahetakse järgneva viie aasta jooksul saada senisest kaks korda suuremat toetust, et siis uurimist lõpule viia. Ajakirjanduses kirjutatakse sagedasti murdeuurimisest ja sellega ühenduses olevaist küsimusist. Vaimliseks toeks on laiemate hulkade haridus.

Meil on kogutud ainetik mitmekesisem, paremusi on tal ka. Kuid see mitmekesisus on ka meie nõrkus. Eelarves on meil s. a. ainult 208.000 senti. Väike jõud ja energia killuneb küsitlemisel mitmele alale. Ka on puuduseks juhuslike korrajate suur arv, kuna tekste võiks saada paremini õppinud jõu poolt ülestähendamisel kui algajate kaudu.

Takistuseks on meil olnud majandus. On tarvis rohkem avalikku häält tõsta murdeuurimistöö propageerimiseks, kus on enam kogumist kui näit. Rahvaluule Arhiivil ja mis oleks seega viimasest niitu korda tähtsam rahvuslikule kultuurile. Tegevust hästi põhjendades võime kergemaks teha majanduslike olusid.

Murdetoimkond uuel kujul peaks koostama kindla kava. Seni pole ideoloogilise küsitlemisega algust tehtud. Kogumispunkte on liiga palju (iga kord eri isikud, kogujad sageli uude kohta). Kogujad tuleksid teha elukutselisteks, nii et nad suurema vilumusega saaksid anduda tööle pikemaks ajaks. Sõnastaja on tarvilik Rahvaluule Arhiivile, Ak. Ajaloo Seltsile ja etnograafidele. Osa „Eesti Keelest“ ja „Eesti Kirjandusest“ võiks sellele pühendada. Sõnastajaga tuleks luua kirjasaatjate võrk üle maa ja rakendada töösse üleproduktseeritud haritlased. Ka stipendiaatide ettevalmistust tuleks süvendada. Tuleks korraldada retki, kas või Tartu lähemasse ümbrusesse.

Kolmandas ettekandes „Ideoloogiliste ja fonoloogiliste murdeainete suhted“ asetab üliõp. O. Kukkur vastamisi kaks murdeuurimisel esilekerkivat poolt, n. n. suuseade ja meelesade küsimuse. Esimene oleks fonoloogiline, füsioloogilist laadi, teine ideoloogiline. Kõneleja on tegelikult murdekogumisel leidnud fonoloogilisi vaheldusi, mis esinevad ideoloogilistes eritähendusvarjundites. Niisugusel korral pole peateguriks spetsiifiline suuseade, vaid juba meelesade — eriväljendustahe (näit. *nirü* ja *närü*, *pü känd* ja *ialä känd*). Kui need asetada vastastikku, siis tekib küsi-

mus, kumb külg keeles on primaarne, kas füsioloogiline (hääldamis-kujunduslik, fonoloogiline) või tõlgenduslik, psühholoogiline külg, kumb on aluseks, kumb teise teenistuses, kas võistlus viib ühe võidule või mõlemad kõrvu esinemisele. Keeleuurimise seisukohalt võttes: kumba teed pääseb keele olemusele ja esinemisvormidele ligemale — kas häälikuliselt või tõlgendustarvete poolelt. Kui ei jälgita mõlemaid pooli, võib käsitlus saada ühekülgne. Harilikult, kui ühe külje vastu tuntakse huvi, ollakse teise vastu hoolimatu.

Kõneleja on leidnud lõuna-Ridalas mere ja kalanduse sõnastiku häälikuliselt erinevat tavalisest maa murdehääldamisest, kui mitte täiesti, siis igatahes sedavõrd, et see ei sisaldanud mingeid kohalikele murdele omaseid, spetsiifiliselt lõuna-ridalalisi häälikute vahet. Nii räägitakse maal *paet*, *selk*, meremeeste juures aga *pät*, *sik*. Merel kõneldakse hoopis teise suuseadega kui kodus naise ja lastega, merel nimelt rohkem interdialektiliselt. Murdeainestiku inventuuri tegemisel tuli mõlemat liiki eraldi jälgida ja pärast võrrelda. Interdialektiline ideoloogiline aine loomus nõudis selle eraldamist spetsiifiliselt dialektiliste häälikute suhete registreerimiskavast.

Ideoloogilistelt huvidelt lähtudes ei saa tabada fonoloogilisi murde tunnusoone ja vastupidi. Fonoloogilise murdeainestiku registreerijal on kiusatus liikuda just kõige rohkem sisuliselt n. ö. läikima hõõrutud sõnu pidi, tavalise igapäevase kitsa ilma tõlgendustarvete ringis, sest siis ei jää häälikulised nähted eritähendusvarjundite selgitamise varju. Mida vähem tähele panna sisulist külge, seda kergem on jälgida häälikulist. Tulemuseks on nähe, et murde häälikud registreeritakse, murde sõnavara (leksikaalsed, fraseoloogilised jne.) faktid, mis just eriti tähtsad meie emakeele tõlgendusvõime ja ilmekuse rikastamisel, jäävad tahaplaanile. Mulle näib, et meie murdeainestiku kogumine on kaldunud liiga fonoloogilisele tiivale. Prof. Kettunen'ist peale on meil tehtud peamiselt häälikulisi märkmeid. Need on meil 10 a. jooksul üldiselt sulgenud tahaplaanile ideoloogilise inventuuri tegemise ja ideoloogiliste seikade arvestuse häälikulooliste nähete selgitamisel. Prof. Saareste' juures on hakatud enam arvestama sisulisi seiku, näit. analoogiat, kuid see suhtumisviis on esitatud loenguil ja mitte trükitud kirjanduses.

Ühistel läbirääkimistel kõigi ettekannete kohta võtab pikemalt sõna prof. Saareste, valgustades nii ainelisi kui vaimlisi eeldusi meie murdekogumiseks. Nimetab ms. võrdluseks, et riigitoetus selleks on meil 16 korda väiksem kui Soomes ja et stipendiaadi tasu on väiksem üle 3 korra. Juhatuse tasu Soomes on 1 miljon senti aastas, meil on tehtud seda tasuta. (Abijuhataja 20.000-sendiline aastatasu pole nimetamisväärne.) Hiljem puudutab kõneleja soome meetodite eeskujukusimust, tähestikulise, ideoloogilise ja kuuldelise meetodi kasutamist seal ja meil. Soomes pole esimesest täiesti loobutud ning meil kombineeritakse sellega ka ideoloogilist käsitlemist. Vaba tähelepanu, kuuldeline meetod on kõige aegavõtvam, kuid annab kõige paremaid tulemusi. Muudes maades ei käida alati puht-ideoloogilise põhimõtte järele. Meil ei ole ideoloogiliseks töötamiseks veel alust. Selleks tuleb oodata ideoloogilise sõnaraamatu käsikirja valmimist. Tarvilik on küll murdeseminar, tutvumine etnograafiliste asjadega ja personaal, kes parandaks stipendiaatide eksitusi. Hulgalised ekskursioonid meie oludes on küsitavad, need on kulukad ja vist vähe tulemusi andvad. Muistset talupojakuultuuri on meil vähem säilinud kui Soomes. Korrespondentide võrk on kõnelejal isiklikult olemas, kuid kasu sellest on võrdlemisi vähe, sest meie maaintelli-

gents seisab rohkem kirjakeele mõju all kui Soomes ja neilt saadud andmed on kahtlasemad. Soomes on enam kõrgema haridusega inimesi ja palju keeleteadlasi juhtivatel kohtadel, sellest suuremad toetused. Meil on keeleteadus veel vähe populaarne.

Jõu killustamine mitmel alal ainetiku kogumisel on olnud hädatarvilik praktilistel põhjustel (näit. kohanimed). Kiired ringsõidud ei ole meil kohased, kuna meil on raske leida ehtsat murret kõnelevaid objekte¹⁾. Stipendiaatidele on soovitatud alati samale kohale minna, kuid nad on ise vahelduse pärast vahel eelistanud uut.

Väiksemaid märkusi teevad veel korduvalt sõna võttes prof. Mägiste, prof. Saareste, üliõp. Tooms, üliõp. Kukkur ja õpet. Kask.

Murdetoimkonna kodukorra muutmine otsustatakse vastavalt juhatause ettepanekutele ühel häälel. (Kodukord uuel kujul vt. siinsamas, lk. 127.). Käesolev poolik aasta otsustatakse esimesel valimisel liita järgneva terve aasta külge, nii et praegu valitavate kohustused on maksvad 1931. a. aastakoosolekuni.

Valimistel peetakse soovitavaks, et Murdetoimkonnas oleks ka etnograafe ja otsustatakse seepärast seekord uus toimkond valida viieliikmeline. Murdetoimkonna juhatajaks valitakse prof. A. Saareste, liikmeteks mag. F. Leinbock, õpet. A. Kask, prof. J. Mägiste ja üliõp. G. Ränk.

E. T.

Murdetoimkonna kodukord.

Uuendatud kujul vastu võetud AES-i erakorralisel peakoosolekul 13. X 1929.

A. Murdetoimkonna ülesanne, tegevuspiirid, koosseis ja rahaline vahakord Akadeemilise Emakeele Seltsiga.

§ 1. Eesti kõnekeele sugemete kogumiseks ja nende korraldamiseks eesti murdesõnastiku jaoks töötab Akadeemilise Emakeele Seltsi juures Murdetoimkond.

§ 2. Murdetoimkond on AES juures autonoomne asutus, kuid talitab Seltsi poolt antud sihtjoonte järgi ning on kohustatud esitama Seltsi korralisel peakoosolekul oma tegevusaruande.

§ 3. Enne murdesõnastiku käsikirja valmistamist esineb Murdetoimkonna juhataja AES juhatause ees üksikasjaliku aruandega terve töösenisest käigust ja põhjalikult väljatöötatud kavaga käsikirja valmistamiseks ning sõnastiku väljaandmiseks. Viimast tööd võidakse alustada vast siis, kui Seltsi juhatus selle kava on kinnitanud.

§ 4. Murdetoimkond koosneb 3—5 liikmest, kes Seltsi peakoosoleku poolt valitakse ametisse üheks aastaks, juhataja eraldi.

Märkus: Tarbekorral palkab Seltsi juhatus Murdetoimkonna ettepanekul ülesannete teostamiseks töõjõudusid.

¹⁾ Auto muretsemiseks või üürimiseks puudub meil ka raha.
A. S-te.

B. Murdetoimkonna koosseisu ülesanded ja töökord.

§ 5. Murdesugemete igaastaseks kogumiseks palkab Murdetoimkond AES juhatusel kinnitusel ametisse murdekogujaid, kellel töös on vastavaid teoreetilisi teadmisi ning praktilisi kogemusi. Kogutakse sõnavaralisi teateid Wiedemanni sõnaraamatu või mõne muu allika järgi, häälikuloolist materjali, kohanimesisid, morfoloogilist ainekku, süntaktilisi nähteid, murdetekste j. m. Murdetoimkonna määramise järgi.

§ 6. Murdekogu ja töötasu suurus määratakse Murdetoimkonna poolt kindlaks, kusjuures tasumääras eraldada võib astmeid, mis olenevad: a) tehtud töö väärtusest, b) reisuga ühendatud kuludest.

Märkus: Enne töö algust võidakse maksta murdekogujatele kuni $\frac{2}{3}$ ühekuulise keskmise töötasu summast. Kui kogutud ained määratud tähtajal Murdetoimkonnale on loovutatud, makstakse järeljäänud osa ühekuulisest või pikemaajalisest töötasust.

§ 7. Suvisel murdekogumisel (1. maist kuni 1. septembrini) saadud ainete loovutamise tähtaeg on 1. november samal aastal; muuaegseil murdekogujail tuleb töötulemused Murdetoimkonnale anda kahe kuu jooksul peale töö lõppu koha peal. Sellekohase põhjendatud palve peale võib Murdetoimkond seda tähtaega ühe kuu võrra pikendada. Täriminiga lubamatult viivitajail tuleb kahe nädala jooksul (täriminist arvates) saadud osa töötasust tagasi maksta; Murdetoimkond võib neilt hiljem küll osta kogutud aineid, tasu makstes sellekohase hinnangu järgi.

§ 8. Määratud tähtajal on murdekoguja kohustatud Murdetoimkonnale loovutama:

1. Lühikese kirjaliku aruande töökäigust ning töötulemustest (soovitav päevaraamatu kujul).
2. Kõik kogutud materjalid tindiga selgelt kirjutatult.

Märkus 1. Missugust laadi ainete esitamine täriminiks sunduslik, otsustab Murdetoimkond töö algul iga murdekoguja puhul eraldi.

Märkus 2. Punkt 1. esitatud aruande tähtaega ei pikendata mitte.

§ 9. Kui määratud tähtajal äraantud keeleained nii kvalitatiivselt kui kvantitatiivselt ei rahulda, on Murdetoimkond õigustatud makstud avansi Seltsi juhatusel kinnitusel osalt või täielikult tagasi nõudma.

C. Murdekogude kuuluvus ja alalhoid.

§ 10. Kõik kogutud ained hoitakse Akad. Emakeele Seltsi arhiivis Seltsi varandusena alal. Nende tarvitamine võib sündida ainult Murdetoimkonna juhataja loaga.

Vastutav toimetaja: Albert Saareste.

Väljaandja: Akadeemiline Emakeele Selts.